

MILITAIRE SPECTATOR

**Mythen over digitale
oorlogvoering en recht**

- De onderzeeboot als inlichtingsensor
- Trainen in een Afrikaanse context

De *Militaire Spectator* digitaal

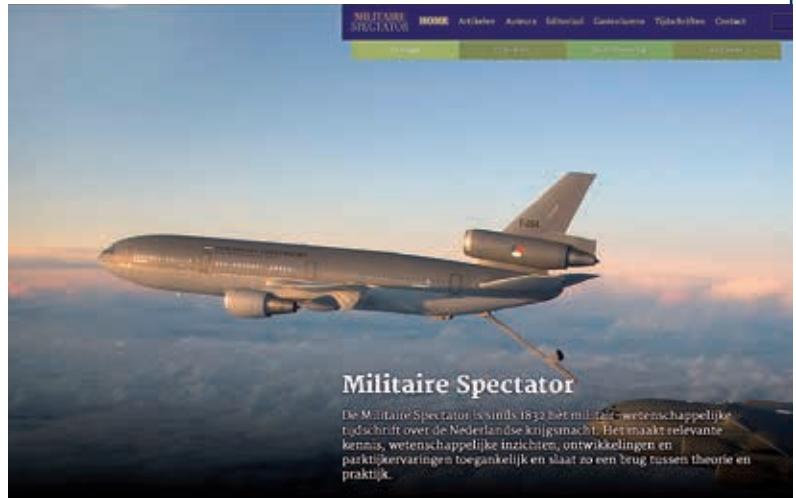
De *Militaire Spectator* verschijnt ook digitaal met een eigen website. De site www.militairespectator.nl zal uiteindelijk een portal voor de krijgswetenschappen worden.

Op de site worden de artikelen, editoria- len en columns gemakkelijk toeganke- lijk gepresenteerd. Ook bevat de site pdf-versies van artikelen uit het ge- drukte blad en een digitaal archief van eerder uitgegeven nummers.

Leden van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap blij- ven iedere maand een gedrukte versie van de *Militaire Spectator* ontvangen.

Medewerkers van Defensie die de *Militaire Spectator* tot nu toe vanwege hun rang of schaal ontvingen krijgen geen gedrukt exemplaar meer. Zij kunnen zich op de site aanmelden voor de nieuwsbrief en zo op de hoogte blijven van het uitkomen van nieuwe nummers.

De hoofdredacteur

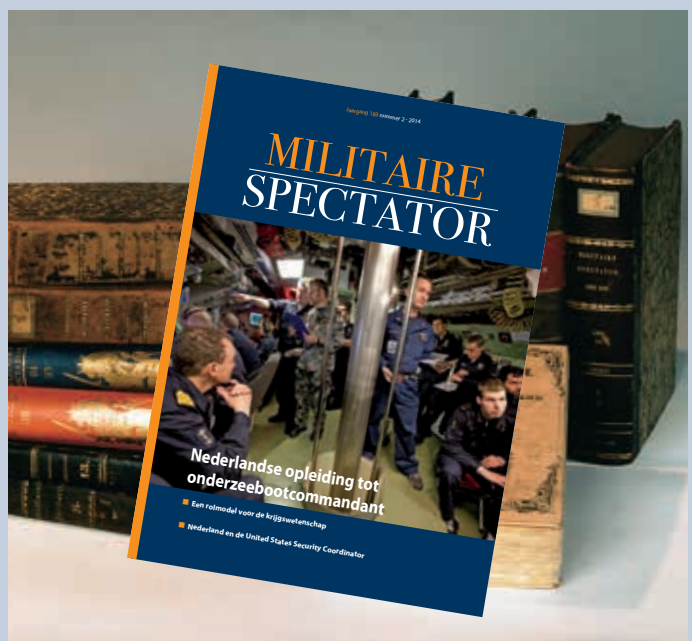

De *Militaire Spectator* is sinds 1832 het militair-wetenschappelijk tijdschrift voor en over de Nederlandse krijgsmacht. Het maakt relevante kennis, wetenschappelijke inzichten, ontwikkelingen en praktijkervaringen toe- gankelijk en slaat zo een brug tussen theorie en praktijk.

De *Militaire Spectator* stimuleert de gedachte- vorming over onderwerpen die de krijgsmacht raken en draagt zodoende bij aan de ontwikkeling van de krijgswetenschap in de breedste zin van het woord.

Op deze wijze geeft het tijdschrift inhoud aan zijn missie: het bijdragen aan de professionalisering van het defensiepersoneel en het ver- hogen van het kennisniveau van overige geïnteresseerden.

Daarmee bevordert de *Militaire Spectator* ook de dialoog tussen krijgsmacht, wetenschap en samenleving.

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
info@kvbk.nl
www.facebook.com/kvbknederland
twitter: @kvbk1

Secretaris en ledenadministratie

Majoor drs. D. Boissevain
D.Boissevain.01@mindef.nl

Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Sectie MOW
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE

luitenant-generaal b.d. ir. R.G. Tieskens
(hoofdredacteur)
kapitein ter zee P. van den Berg
luitenant-kolonel Marns drs. G.F. Booij EMSD
kolonel drs. A.J.H. Bouwmeester
drs. P. Donker
brigade-generaal prof. dr. mr. P.A.L. Ducheine
dr. J. Duel
cdre KLu b.d. F. Groen
kolonel ir. M.P. Groeneveld
elnt KL mr. J. van Haaster (e-outreach)
drs. P.H. Kamphuis
luitenant-kolonel KMar drs. ing. D.J. Muijskens
kolonel KLu D.J. Traas MSC
kapitein ter zee mr. N.A. Woudstra

BUREAUREDACTIE

mw. drs. A. Kool
dr. F.J.C.M. van Nijnatten
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
T 070 - 316 51 20 of
070 - 316 51 95
E redactiemilitairespectator@mindef.nl
www.militairespectator.nl

De Militaire Spectator is aangesloten bij de European Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 25,00
studenten € 17,50
buitenland € 30,00

OPMAAK EN DRUK

Drukkerij Ten Brink
ISSN 0026-3869

Nadruk verboden

Coverfoto: Harnas in de schatkamer van het Nationaal Militair Museum

Foto Anne Reitsma

MILITAIRE SPECTATOR

104 Trainen in een Afrikaanse context

D.B. Hoogenboezem

Bij de oefening SOUTHERN ACCORD in Zambia, waaraan in 2015 ook Nederlandse militairen deelnamen, speelden culturele verschillen met Afrikaanse krijgsmachten een grote rol.

109 De onderzeeboot als inlichtingsensor

J.T. van de Kuijt

Nederlandse onderzeeboten hebben een belangrijke inlichtingentaak, die in de toekomst alleen voortgezet zal kunnen worden als er geïnvesteerd wordt in nieuw materiaal, personeel en opleidingen.

123 Mythen over digitale oorlogvoering en recht

P.A.L. Ducheine

Rond digitale militaire operaties hangen meerdere mythen, zoals de veronderstelling dat cyber warfare niet in het oude oorlogsrecht past of dat de krijgsmacht verantwoordelijk is voor de bescherming van het totale Nederlandse digitale domein.

En verder:

Editoriaal	102
Tegenwicht	136
Gastcolumn	138
Boeken	140
Andere ogen	144

Europese veiligheid en Nederlands voorzitterschap

Het kan u nauwelijks zijn ontgaan in de eerste drie maanden van 2016: van januari tot en met juni 2016 bekleedt Nederland het voorzitterschap van de Europese Unie. Dat biedt kansen om Nederland positief op de kaart te zetten: bestuurlijk, economisch, sociaal en bijvoorbeeld ook militair. Zo is Nederland voorstander van een nieuwe Europese buitenland- en veiligheidsstrategie. De huidige strategie is al zo'n twaalf jaar oud en door de ontwikkelingen binnen, buiten en aan de grenzen van Europa toe aan vernieuwing. Daarnaast wil Nederland de defensiesamenwerking binnen Europa versterken en dat is het onderwerp van dit editoriaal.

Veiligheid in en van Europa is voor Nederland als EU-voorzitter een belangrijk onderwerp. Een deel van hun veiligheid binnen Europa vinden de lidstaten in samenwerken. Al jaren spannen de lidstaten zich daarvoor in. Daardoor bestaan binnen Europa al langere tijd succesvolle samenwerkingsverbanden, hoewel die niet allemaal specifiek onder een EU-paraplu vallen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan samenwerkingsverbanden binnen de Benelux op maritiem gebied, met Duitsland binnen het Duits/Nederlandse Legerkorps en met het Verenigd Koninkrijk binnen de UK/NL *Amphibious Force*. Er komen ook nieuwe samenwerkingsverbanden bij. Meer luchtmachtsamenwerking binnen de Benelux, op het land met Duitsland in de *Division Schnelle Kräfte* en maritiem met het *Seebataillon*. De EU zelf kent al diverse jaren de *EU Battle Groups* en het *European Air Transport Command* (EATC), waarbij het succes van al deze en andere samenwerkingsverbanden sterk

uiteenloopt, van nauwelijks tot groot. Als je de kranten moet geloven, dan is een mogelijke vervolgstap een maritieme equivalent van het succesvolle EATC in Den Helder.¹

Omdat Nederland internationale militaire samenwerking zo belangrijk vindt, rapporteert Defensie daar jaarlijks over aan de Tweede Kamer. De laatste rapportage (30 oktober 2015) vormt een interessante bron om te kijken waar we staan en wat de mogelijkheden zijn. Om te beginnen beweert Nederland dat samenwerken meer oplevert dan alleen werken. Dat levert spanning op met een tweede constatering in de rapportage, namelijk dat samenwerken niet gratis is en geld en (personeels)capaciteit kost. Dat compenseren we niet, dus moet Defensie keuzes maken tussen samenwerken en het geld voor andere doeleinden uitgeven. Uiteindelijk moet ook Defensie kiezen tussen wel of niet samenwerken.

De rapportage geeft daarnaast aan dat het *low-hanging fruit*, de snelle, relatief eenvoudig te realiseren samenwerkingsmogelijkheden, zo langzamerhand wel geplukt is. Het verder verdiepen van samenwerking zal dus meer tijd en inspanning gaan kosten. Dan gaat het om gezamenlijke capaciteitsontwikkeling en het verstevigen van de Europese defensie- en industriemarkt. En dat fruit hangt toch wat hoger in de boom. Niet-militaire belangen gaan dan meespelen en dat betekent politieke keuzes maken met verstrekkende en lange-termijngevolgen, onder meer voor de nationale (defensie)industrie.

Gezamenlijke capaciteitsontwikkeling is al eerder geprobeerd (denk aan de EuroFighter en de NH90), maar het succes daarvan is twijfelachtig. Ook op maritiem gebied lijkt samenwerken met Duitsland (vervangen fregatten) en Noorwegen (vervangen onderzeeboten) geen

¹ 'Den Helder optie voor marine EU', in: *Noordhollands Dagblad*, 6 februari 2016.

² Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Militaire samenwerking in Europa: mogelijkheden en beperkingen* (Den Haag, 4 oktober 2005) nr. 31.

succes te worden door verschillen in budget en operationele wensen. De ‘compromiscapaciteiten’ leveren vaak niet wat de verschillende lidstaten nodig hebben. Aanpassen tijdens of na de bouw van dit soort ‘net niet’ capaciteiten leidt tot hogere kosten. Daarom is het uiteindelijke resultaat van samen ontwikkelen operationeel én financieel regelmatig teleurstellend.

Overigens niet alleen operationeel teleurstellend voor de militaire die ermee op missie gaat. Politici lijken zich ook te verbazen dat Defensie niet voor een dubbeltje op de eerste rang kan zitten. De Kamervragen liggen al klaar op het moment dat deze middelen voor een specifieke inzet nodig zijn en Defensie ze eerst moet modificeren voor gebruik onder die specifieke missie-omstandigheden. Kortom, samenwerking is niet de heilige graal. Ook Nederland moet dus slim kiezen, zeker nu de volgende stap in Europees verband, deze periode onder Nederlandse leiding, blijkbaar de diepte van samenwerking in gaat.

In deze verdieping van de samenwerking speelt ook nog het lastige vraagstuk over soevereiniteit en autonomie. Dat dit vraagstuk een grote rol speelt gaf de Adviesraad Internationale Vraagstukken in 2005 al aan in een advies over Europese samenwerking.² Onder druk van jarenlange bezuinigingen lijkt het erop dat de Europese lidstaten er niet aan ontkomen om in te boeten op het gebied van soevereiniteit en autonomie. Het gebrek aan (wegbezuinigde) capaciteiten lijkt daarvoor een goede hefboom.

Het is maar de vraag hoe lang deze hefboom beschikbaar blijft. Samenwerken lijkt een overblijfsel uit een tijd van voortdurende bezuinigingen. Een *poor man's solution* in een tijd waarin op de NAVO-top in Wales in 2014 was afgesproken dat de Europese lidstaten weer richting de 2 procent van het BNP zouden gaan met hun defensieuitgaven. En dan blijft Nederland als EU-voorzitter de oude lijn volgen? Een lijn die al langer loopt en niet uit een Nederlandse ambitie voortkomt? Misschien was het oplossen van ontbrekende Europese capaciteiten met de ontwikkelingen aan de oost- en zuidgrens van Europa meer aan de orde. Overigens lijken EU-lidstaten onder druk

van geopolitieke ontwikkelingen aan de grenzen van Europa en nationalistische (politieke) sentimenten weer meer in zichzelf te keren. Het zal interessant zijn om tijdens de NAVO-top in Warschau dit jaar te vernemen wat de status is van de in Wales gemaakte afspraken.

Nederland heeft dus een weinig vernieuwende samenwerkingsambitie op defensiegebied. Een ambitie die ook nog de nodige uitdagingen kent. Intussen zijn van een half jaar voorzitterschap drie maanden voorbij en is het maar de vraag wat er van de ambitie terecht komt. Naast de geschetste problemen lijkt het Nederlandse voorzitterschap ook gegijzeld te worden door de urgentie van de migratiestromen uit voornamelijk noordelijk Afrika en het Midden-Oosten richting Europa. Met de focus op het onder controle krijgen van de migratiestromen is het afwachten of de specifieke militaire ambities van Nederland in deze periode van een half jaar nog tot wasdom komen. Niet verrassend speelt Defensie hier ook weer een rol in het gebied rond de Middellandse Zee, onder meer met een geïntegreerd detachement op het Griekse eiland Chios. Ook op Chios is samenwerking aan de orde, vooral interdepartementaal en met agentschappen. Misschien is er meer noodzaak om energie te steken in deze vorm van samenwerken (interdepartementaal, *interagency*), omdat er op dat gebied nog genoeg verbeterpunten zijn.

Als we als Nederland dan toch een kar willen trekken in dat half jaar EU-voorzitterschap, dan ligt er vast meer low-hanging fruit dan bij de al bestaande en door Nederland gevolgde ambitie op lastige en mogelijk achterhaalde samenwerkingsinitiatieven op Europees niveau. Defensiecapaciteiten binnen Europa moeten niet méér samenwerken vanuit bezuinigen, maar groeien. Met een groei naar 2 procent van het BNP zou je samen moeten kijken naar de ontbrekende of schaarse capaciteiten en hoe Europa die in gezamenlijkheid gaat realiseren. Nu lijkt dit half jaar voorzitterschap voor (EU) Defensie op niet meer dan trekken aan een dood paard, zonder uitzicht op verbetering. ■

De mythe van beheersbaarheid

Trainen in een Afrikaanse context

Het United States Africa Command (AFRICOM) ondersteunt Afrikaanse landen bij het professionaliseren van hun militaire eenheden. De gedachte daarbij is dat deze landen daardoor beter in staat zijn succesvol counterinsurgency-, humanitaire- en vredesoperaties op het eigen continent uit te voeren. Onderdeel van dit hulpprogramma zijn onder meer gezamenlijke oefeningen van AFRICOM met Afrikaanse partnerlanden. SOUTHERN ACCORD is een van deze oefeningen waar in augustus 2015 naast de Amerikanen ook Nederlandse militairen aan deelnamen. Zij maakten onderdeel uit van zowel de te trainen stafsecties als de oefenstaf. Ook werden er Nederlanders ingezet als observer-trainer. In totaal namen er 19 Nederlanders deel aan de oefening in Zambia. De vraag die dit paper opwerpt is in welke mate de ervaren culturele verschillen overbrugbaar zijn en wat dit betekent voor de effectiviteit van deze oefeningen.

Ritm(R) drs. D.B. Hoogenboezem*

De lobby van het hotel vult zich met militairen van diverse pluimage. Naast een groot aantal Zambiaanse militairen zijn ook tientallen officieren uit Botswana, Namibië, Tanzania, Angola, en Malawi uitgenodigd deel te nemen aan de training in commandovoering binnen de context van een VN-vredesmissie. Behalve een grote groep Amerikanen in grijze vlekkenpakken, wordt de ruimte verder gevuld met in overwegend groen en bruin gevlekte gevechtstenues gestoken Afrikaanse officieren uit de deelnemende landen. Hun rangonderscheidingstekens verraden dat zij uit landen komen die ooit behoorden tot het Britse koloniale rijk.

Ook de in nieuw tropentenues gestoken Nederlanders mengen zich onder de wachtende menigte. Er worden naar goed Afrikaans gebruik veel handen geschud en een aantal deelnemers dat elkaar herkent van eerdere oefeningen, slaat elkaar uitbundig op de schouder. Dan rijdt de grote groene bus van het Zambiaanse leger voor en perst de gecamoufleerde schare zich aan de linkerkant van het voertuig naar binnen. Er wordt, net als in veel andere voormalige Britse koloniën, in Zambia aan de linkerkant van de weg gereden. Onder begeleiding van twee soepel door het verkeer manoeuvrerende politieauto's met snerpende sirenes, worden de luid toeterende bussen door het drukke verkeer van Lusaka geleid en begeeft de stoet zich met hoge snelheid naar de oefenlocatie voor de staf: de luxe

* Dirk Hoogenboezem is organisatie-antropoloog en functioneel specialist 1CMLco.

FOTO US ARMY, B. KIMBALL

Amerikanen hebben minder oog voor de ondergeschikte rol van de militaire component binnen een VN-missie en spreken steeds van 'oorlogvoeren' en 'vijanden'

sociëteit van de Zambiaanse luchtmacht. Daar hebben de Zambiaanse en Amerikaanse militairen, die samen het leeuwendeel van de organisatie voor hun rekening nemen, het commandocentrum ingericht. Deze woeste rit wordt een vast onderdeel van de oefening.

Academics

Het oefenscenario speelt zich af in de Centraal-Afrikaanse Republiek en de eerste week staat in het teken van de *academics*. In een aantal dagen worden de Afrikaanse officieren per stafsectie (U1 tot en met U9) samen met hun westerse begeleiders onder de kroonluchters van de sociëteit vertrouwd gemaakt met het *Military Component Planning Process* (MCP). Aan de hand van een overdaad aan power-point presentaties

wordt het planningsproces van het Amerikaanse leger gebruikt om de toehoorders te instrueren. Aangezien de Amerikanen de afgelopen decennia zelf niet hebben deelgenomen aan een VN-missie, ontbreekt de aandacht voor de ondergeschikte rol die de militaire component binnen een dergelijke missie speelt ten opzichte van de VN-leiding. Er zijn subtiele, maar belangrijke, taalverschillen tussen een reguliere militaire inzet en een inzet in VN-verband. Zo is de taal van de Amerikaanse presentaties er een van 'oorlogvoeren' en 'vijanden'. Binnen een VN-missie gaat het om 'operaties', waarbij onpartijdigheid van de militairen het uitgangspunt is, terwijl er 'conflicterende partijen' zijn waar tussen bemiddeld moet worden. Niet onbelangrijk als je bedenkt dat de Zambiaanse soldaten, tijdens een rollenspel in

FOTO US ARMY, B. KIMBALL

Voor veel Afrikanen is de wereld van smart-doelstellingen, strategische plannen en meetbare end states, met rationaliteit als kernbegrip, een geremde manier van denken

het oefen-vluchtelingenkamp, met veel geweld en ratelende Kalasjnikovs de confrontatie aangingen met verhit discussiërende vluchtelingen.

De uitputtende behandeling van de op westerse leest geschoeide planningsmethodiek valt de Afrikanen zichtbaar zwaar. Een relatief groot deel van de toehoorders zijn kapiteins en majoors die geen *staff college* achtergrond hebben. Maar ook de gegradueerden lijken moeite te hebben tot de fitness van de planningsmethodiek door te dringen. De overmaat aan planningsstappen, procedures, risico-inschattingen en evaluatiemomenten maken dat zij door de bomen het bos niet meer zien. Het is ook te veel in een te korte tijd. Dat blijkt als we met onze Afrikaanse counterparts in de stafsecties het gepresenteerde model daadwerkelijk in plannen moeten omzetten. Het kernbegrip in deze wereld van *smart*-doelstellingen, strategische plannen en meetbare *end states* is 'rationaliteit'. Veel Afrikanen zien dit onbewust als een min of meer 'geremde' manier van denken. Je weet toch pas wat je moet doen als het zich voordoet?

Silence in the JOC!

Aan het eind van de eerste week is de planningsfase afgerond. Met behulp van de Amerikaanse en Europese trainers heeft elke

sectie zich voorbereid op de meerdaagse oefening die een groot deel van de tweede week in beslag zal nemen. Voor dat doel is een *Joint Operations Center* (JOC) ingericht voor de planning, monitoring en begeleiding van de beslissingen van de commandant. Elke stafsectie is vertegenwoordigd met minimaal één Afrikaanse officier die in de JOC samenwerkt met Amerikaanse of Europese officieren met sectorervaring. Voor elk van de stafsecties zijn er ook ruimten ingericht. Hier zit de commandant van een in de JOC vertegenwoordigde stafsectie met zijn of haar stafmedewerkers. Zij regelen de opvolging van de vragen en acties die in de JOC worden verdeeld en onderhouden de contacten met de voor aan de sectie gekoppelde uitvoerende eenheden of samenwerkingspartners. Zo onderhoudt stafsectie U9 (CIMIC) bijvoorbeeld via UNOCHA contact met civiele hulpverleners, terwijl de U3 (operatie) contact heeft met de in het veld opererende bataljons.

Tijdens de drie dagen durende oefening brengt de goed voorbereide oefenstaf met steeds kortere intervallen incidenten uit het oefenscenario bij de JOC in. *Injects* heet dat in het oefenjargon. Het scenario is levensecht en maakt zelfs gebruik van het daadwerkelijke ontslag van het hoofd van MINUSCA door VN-chef Ban Ki-moon op de derde dag van de oefening. Om een gezamenlijk beeld te krijgen van de injects

moet elke sectie na een ferm ‘Silence in the JOC!’ deze mondeling delen met de overige leden van de JOC. Belangrijk doel van de oefening is de dagelijkse briefing aan het eind van de dag aan de commandant. Het maken van de daarvoor benodigde power-point slides levert nog de meeste druk op. In veel stafsecties worden deze dan ook gemaakt door de Amerikaanse en Europese officieren. De Afrikaanse officieren geven vervolgens de presentaties. De eerste keren blijft het nog bij het oplezen van de tekst op de slides, een fenomeen dat overigens ook in het Westen veel van deze presentaties teistert. Veel trainers werken hier echter hard aan en na enige oefening wordt een deel van de laatste presentaties kort en overtuigend gegeven.

Doel en middel

Een indicatie dat de oefening redelijk verloopt is het feit dat de meeste injects wel worden onderkend en dat de verantwoordelijke stafsecties er ook oplossingen voor bedenken. De kwaliteit van de besluitvorming en de uiteindelijke voorgestelde actie is zeer wisselend. De ervaring binnen de U9-cel leert dat enthousiaste, leergierige Afrikaanse officieren heel snel begrijpen wat hun rol is en waar deze afwijkt van wat ze tijdens een normale kinetische operatie doen. Vooral het door een vertegenwoordiger van het Internationale Comité van het Rode Kruis in zijn presentatie ingebrachte adagium ‘de bevolking is niet de vijand’ is het leerpunt voor deze officieren, precies wat de oefening beoogt. Het gaat er om Afrikaanse officieren uit relatief traditioneel opgezette legers vertrouwd te maken met een andere endstate en een andere manier van contact maken met de bevolking.

In andere stafsecties gaat het minder soepel. Zo wordt de stemming er in de U5-cel (planning) niet vrolijker op als de *Chief of Staff* uit Botswana de merendeels Tanzaniaanse officieren duidelijk laat merken dat ze er niet veel van begrijpen en dat ze de adviezen van de trainers al helemaal niet hebben uitgewerkt: ‘Er hangt hier zelfs geen kaart aan de wand!’ De stilte achter de tafel is bijna pijnlijk en de bijdrage van de U5-cel blijft de rest van de oefening ook

achter bij de rest, verdwaald als ze zijn in alle methoden, processen en formats. Ook de steeds vriendelijk en uitnodigend adviserende Amerikaanse overste krijgt het niet meer vlot.

In de U3-cel gaat het er veel vrolijker aan toe. Daar staan tien Afrikaanse officieren elkaar te verdringen voor een laptop waarop een van hen de verlangde presentatie aan het voorbereiden is. Met heftige gebaren en veel kabaal wordt de discussie gevoerd. Er wordt naar goed Afrikaans gebruik ook veel gelachen. Aan de aanwezige vertegenwoordigers van andere stafsecties wordt weinig aandacht besteedt, zo druk zijn ze met hun eigen doelen, acties en manoeuvres. De druk is ook hoog. De JOC wordt geleid door een *battle commander* uit de U3-stafsectie. Hij is het die tijdens de presentatie aan de commandant de meeste inbreng heeft. Het is een Zambiaanse majoor met veel missie-ervaring. Dat is ook te zien aan de manier waarop hij de injects op waarde weet te schatten en wegzet bij de verschillende stafsecties in de JOC. Door de nadruk die er ligt op het maken van presentaties en de relatieve chaos die er in de ondersteunende U3-stafsectie heerst, komt men niet toe aan een verandering van de mindset. De U3-stafsectie voert drie dagen oorlog en verplaatst troepen. Dat is ook waar ze in eigen land voor zijn opgeleid en getraind.

Het beste van twee werelden?

Geheel in overeenstemming met de westerse positivistische wetenschappelijke tradities is militaire planning gericht op de beheersbaarheid en maakbaarheid van dynamische en complexe operaties. In de Afrikaanse traditie staat tegenover deze westerse ‘wetenschap van het abstracte’ een andere manier van denken, die de antropoloog Lévi-Strauss de ‘wetenschap van het concrete’ noemt. In de Afrikaanse context gaat men niet uit van een project om zich vervolgens af te vragen wat zij daar voor nodig hebben. Nee, men gaat uit van wat voorhanden is en begint daarmee aan een project of opdracht. Afrikanen hebben in dat opzicht een groot improvisatievermogen. Dit daagt overigens niet uit op zoek te gaan naar betere methoden en abstractere begrippen. De manier waarop de

FOTO US ARMY, B. KIMBALL

Als we van elkaar willen leren en Afrikaanse militairen in staat willen stellen hun operaties op het eigen continent effectiever uit te voeren, ligt het voor de hand samen een meer op Afrikaanse leest geschoeide manier van commandovoeren te ontwikkelen

abstractie binnen deze oefening in korte tijd over de Afrikanen wordt uitgestort helpt daar niet bij; we praten over de hoofden van onze Afrikaanse partners heen. De brug tussen het concrete en het abstracte denken wordt moeilijk gelegd door met volle kracht alleen het abstracte denken in te willen prenten.

Rituelen versterken onderlinge verbanden en in dat opzicht is de hele oefening een ritueel, dat de onderlinge samenwerking tussen Afrikaanse militairen en hun Amerikaanse en Europese partners benadrukt. De taal van de toespraken past in dat ritueel en vertelt het verhaal van gelijkwaardigheid en vertrouwen. De evaluaties zijn ronkend positief en 'we hebben veel van elkaar geleerd'. Maar of dat werkelijk zo is betwijfel ik. Als we van elkaar willen leren en de Afrikaanse militairen in staat willen stellen hun operaties op het eigen continent effectiever uit te voeren, ligt het voor de hand samen een meer op Afrikaanse leest geschoeide manier van commandovoeren te ontwikkelen. Openstaan voor de manier waarop Afrikanen denken en doen is dan een eerste vereiste. Dan hoeft de verbazing ook niet zo groot te zijn als Afrikanen in twee weken tijd de stap van het concrete naar het abstracte maar moeilijk zetten. De vraag is ook of de tot

ware kunst verheven westerse planningsmethoden en -technieken niet enige relativering behoeven. Het is een westerse mythe dat louter rationeel handelen altijd de sleutel tot succes is: onze eigen mythe van beheersbaarheid.

Lévi-Strauss benadrukte al dat het bij de twee onderscheiden manieren van denken niet gaat om twee stadia of twee fasen in de evolutie van de kennis. Beide benaderingswijzen bezitten evenveel geldigheid. De tijdens de oefening ervaren cultuurverschillen zijn dan ook pas overbrugbaar als deelnemende Amerikaanse en Europese militairen de Afrikaanse manier van denken als gelijkwaardig kunnen zien en Afrikanen zich bewust worden van hun eigen kracht. Als de monoloog plaats maakt voor de dialoog. Tot die tijd is de effectiviteit van dergelijke oefeningen twijfelachtig. ■

Bronnen

- UN Peacekeeping Standards, *Specialized Training Materials for Staff Officers* (First Edition, New York, 2011).
- E. Ouédraogo, *Advancing Military Professionalism in Africa*, Research Paper No. 6 (Washington, D.C., Africa Center for Strategic Studies, 2014).
- C. Lévi-Strauss, *Het Wilde denken* (vertaling: J.F. Vogelaar en H. ten Brummelenhuis) (Amsterdam, Meulenhof, 1990).
- C. Geertz, *The Interpretation of Cultures* (New York, Basic Books, 1973).

Verkenner onderwater

Het belang van de onderzeeboot als inlichtingsensor

Onlangs heeft minister Hennis-Plasschaert het belang aangekaart van het vervangen van de Walrus-klasse onderzeeboot. De minister onderkent in haar visie dat de onderzeeboot zeer geschikt is voor het verzamelen, analyseren en delen van inlichtingen. Dit artikel gaat in op de inlichtingentaak van de Nederlandse onderzeeboot. Uit onderzoek blijkt dat de huidige configuratie en ondersteuning van de organisatie niet meer aansluiten bij de taken en missiegebieden. Om succesvol te zijn moet Defensie investeren in materiaal en nieuwe onderzeeboten, maar ook in personeel en opleidingen. Vooral als het gaat om het verzamelen van inlichtingen.

J. T. van de Kuijt, MSc*

De vervanging van de Walrus-klasse onderzeeboot is een zeer actueel thema; minister Hennis-Plasschaert van Defensie heeft op 11 juni 2015 een brief naar de Tweede Kamer gestuurd om haar plannen op dit gebied toe te lichten. Dit artikel beoogt dieper in te gaan op de visie die de minister uitdraagt in haar brief en verduidelijking te bieden bij de omschreven inlichtingentaak.

Naast de kerntaak van de onderzeeboot: *'geloofwaardige, grote en precieze maritieme slagkracht'* definieert de minister de inlichtingentaak als volgt: *'Verzamelen, analyseren en delen van inlichtingen – het vermogen om, weken aaneengesloten, heimelijk in een gebied activiteiten van (potentiële) tegenstanders te observeren en real time te analyseren.'*¹ Deze omschrijving

definieert de inlichtingentaak van de onderzeeboot, maar de uitvoering hiervan is een complex proces. Defensie zal in meer moeten investeren dan alleen in de fysieke vervanging van de Walrus.

Maritieme slagkracht

De onderzeeboot staat bekend als een strategisch wapensysteem met enorme maritieme slagkracht. Maar deze verkenner kan meer dan alleen ingezet worden als wapensysteem met bijzondere *stealth* eigenschappen. De onderzeeboot is altijd al een belangrijke inlichtingsensor geweest. Dit platform geniet maximale zelfstandigheid en is zeer lastig te detecteren. Deze eigenschappen maken de onderzeeboot uitermate geschikt voor het observeren van potentiële (maritieme) vijanden.

In een tijd van asymmetrische oorlogvoering, proliferatie, terrorisme en maritieme criminaliteit onderkent de minister van Defensie de noodzaak van dit platform. De onderzeedienst komt weer terug op de kaart. De toename van het aantal maritieme vredes- en stabilisatiemissies

* De auteur verrichtte het onderzoek waarop dit artikel is gebaseerd tijdens haar stage bij Defensie Inlichtingen en Veiligheidsinstituut (DIVI). Op dit moment is zij werkzaam bij TNO op de afdeling Military Operations. De auteur wil iedereen bedanken die aan dit onderzoek bijgedragen heeft.

1 Brief van minister Hennis-Plasschaert aan de Tweede Kamer, Visie op de toekomst van de onderzeedienst, 11 Juni 2015.

BRON: MCD. S. HILCKMANN

De onderzeeboot staat bekend als een strategisch wapensysteem met een enorme slagkracht

sies vanaf de jaren 90 onderstreept het gegeven dat de Nederlandse onderzeeboten onmisbaar zijn. Bij zulke missies is gedetailleerde en actuele informatie over de aanwezige scheepvaart in een gebied heel belangrijk.² Door de antipiraterij-operaties nabij Somalië is de inzet van onderzeeboten ook meer zichtbaar geworden.

De brief van de minister noodzaakt daarnaast tot herijking van de inlichtingentaken binnen CZSK, maar gedegen onderzoek op dit vlak ontbreekt. De literatuur over dit onderwerp beslaat hoofdzakelijk operaties en taken zoals deze tijdens de Koude Oorlog werden uitgevoerd, of is zeer technisch van aard. Om dit hiaat op te vullen heb ik voor het onderzoek met diverse specialisten gesproken: inlichtingspecialisten, onderzeebootpersoneel en

maritieme planners. Allen hebben op hun eigen manier en binnen hun eigen expertise een beeld van de inlichtingencapaciteiten van de onderzeeboot.³

Opzet artikel

Dit artikel gaat eerst in op de reden waarom de Nederlandse krijgsmacht in het algemeen en in het bijzonder de Koninklijke Marine de onderzeeboot hard nodig hebben tijdens (ir)reguliere conflicten. Juist nu de minister de noodzaak van de vervanging heeft onderstreept, is het van belang om een beeld te krijgen van deze inlichtingentaak van de Nederlandse onderzeeboten.

Allereerst zal ik de eigenschappen presenteren die een onderzeeboot zo bijzonder maken. Het zijn immers deze eigenschappen die het mogelijk maken voor de onderzeeboot om de inlichtingentaken uit te voeren. Aansluitend sta ik kort stil bij de plaats die de Nederlandse onderzeedienst inneemt in internationaal gebied. Vervolgens beschrijf ik de huidige inzet van de boten, met specifieke aandacht voor de

2 Ir. H.J. Fitski, ir. E.R. van Veldhoven en ir. B. Nienhuis, Simulatie van maritieme oppervlaktebeeldopbouw met SURPASS, Door simuleren de operationele effectiviteit verhogen, in: *Militaire Spectator* 184 (2015) 1.

3 Dit onderzoek bestaat naast literatuurstudie uit interviews met marinepersoneel in Den Helder en Den Haag.

rol als verkenner in de inlichtingencyclus. Hierbij zal ik achtereenvolgens ingaan op de politieke besluitvorming bij onderzeebootoperaties, het soort inlichtingen dat kan worden verzameld en de interpretatie van deze data. Ten slotte sta ik stil bij de toekomst van de onderzeedienst.

Eigenschappen van onderzeeboten

Zoals gezegd, kunnen onderzeeboten inlichtingentaken uitvoeren vanwege bijzondere eigenschappen. Een belangrijke voorwaarde voor het goed functioneren van de onderzeeboot is dat hij onopvallend binnen het bereik kan komen van potentiële tegenstanders. Een onderzeeboot kan ongezien zijn doel benaderen en onopgemerkt de omgeving observeren met zijn periscoop terwijl hij met onopvallende masten radar en radiogolven kan opvangen en analyseren.⁴ Zonder dat de geobserveerde op de hoogte is kan de boot de verkregen data in de juiste context plaatsen. De onvindbaarheid van de onderzeeboot heeft alles te maken met de eigenschappen van het water, die in het voordeel zijn van de onderzeeboot.⁵

Uniek?

Lang werd gedacht dat de Nederlandse dieselelektrische onderzeeboten uniek in hun soort waren. Er zouden maar weinig landen zijn die konden leveren wat de Nederlandse onderzeedienst kon. Het is waar dat Nederland als een van de weinige landen over *Ocean Going* dieselelektrische onderzeeboten beschikt.⁶ Op papier kunnen deze boten hierdoor verder en langer van huis dan bijvoorbeeld andere conventionele onderzeeboten, die alleen zijn gemaakt om de eigen territoriale wateren te beschermen. Bovendien zijn de Nederlandse onderzeeboten in staat om dicht bij de kust te komen en zijn ze stiller dan de grote nucleaire boten.

De Amerikanen maken, daar waar de nucleaire onderzeeboten niet kunnen komen, gebruik van *Unmanned Underwater Vehicles* (UUV). Deze onderwater drones kunnen een waardevolle bijdrage leveren aan het vergaren van informa-

tie. Daarnaast investeren steeds meer landen, zoals Duitsland en Zweden, die voorheen alleen over kleine conventionele onderzeeboten beschikten, in hun onderwatercapaciteit.⁷ Het feit dat steeds meer landen bereid zijn om te investeren in deze capaciteit zegt iets over de strategische waarde van dit platform.

Nederland is uniek in de zin dat de onderzeedienst alleen expeditionair optreedt en hierdoor verhoudingsgewijs een grotere bijdrage kan leveren in internationaal opzicht.⁸ Het beschermen van onze territoriale wateren gebeurt namelijk niet door onderzeeboten, maar door andere platformen. Duitse, Zweedse en Noorse onderzeeboten kunnen in theorie op operationeel gebied hetzelfde leveren als de Nederlandse onderzeeboten, maar deze landen zijn politiek gezien terughoudender. De onderzeeboten van deze landen worden vrijwel permanent in de eigen wateren ingezet. Alleen de Australische en Canadese onderzeeboten hebben dezelfde capaciteit als de Nederlandse Walrus-klasse, maar die zijn geografisch verwijderd van de interessegebieden van de NAVO.⁹

Vraag naar Nederlandse onderzeeboten

De niche die de minister in haar brief noemt bestaat uit de capaciteit en bereidwilligheid om, ondanks de vele risico's, de onderzeeboten ver van huis in te zetten. De vraag naar Nederlandse onderzeeboten vanuit andere NAVO-landen is erg groot.¹⁰ Dit wordt verklaard door de dreiging vanuit West-, Noord- en Oost-Afrika, het Caribisch gebied en het Arabisch schier-

4 S. Boeke, Onzichtbaar maar onmisbaar, in: *Militaire Spectator* 175 (2006) (5) 202.

5 Grondslagen van het Maritieme Optreden, Nederlandse maritiem-militaire doctrine (2013) 19.

6 R. Snoeck Horgonje e.a., *Klaar voor onder water* (Zaltbommel, Aprilis, 2006).

7 <http://marineschepen.nl/schepen/a26.html>.

8 Gemiddeld zijn er 100 vaardagen per jaar per Nederlandse onderzeeboot. Dit is een hoog gemiddelde in vergelijking met andere dieselelektrische onderzeeboten, zoals Zweden (60), Noorwegen (50), Australië (75) en Canada (30). Canada heeft vier onderzeeboten. Bron: J. Karremann, *Techniek onder water*, in: *NIDV Defensie en Veiligheid*, 2 (2015) (2) 9.

9 KLTZ G. Klein, Strategische roadmap 2012-2025: Noord-Europese (dieselelektrische) onderzeedienst, in: *Militaire Spectator* 181 (2012) (9) 419.

10 In de afgelopen tien jaar zijn de Nederlandse onderzeeboten vijf keer ingezet in het oostelijk deel van de Middellandse Zee, acht keer in de Arabische Zee, vijf keer in het Caraïbisch gebied en één keer aan de Somalische kust.

Nederlandse onderzeeboten zijn ingezet in het gebied van de Noord-Atlantische oceaan tot en met de Caraïbische Zee en Oost-Suez

eiland. Exemplarisch hiervoor is de behoefte die de NAVO heeft gesteld aan drie diesel-elektrische onderzeeboten per jaar voor *Operation Ocean Shield*.¹¹ Tot nu toe heeft alleen Nederland drie keer een onderzeeboot kunnen leveren die aan deze operatie kon deelnemen.¹² De maritieme aandachtsgebieden waarbij de Nederlandse onderzeeboten worden ingezet, zijn groot. Hierbij gaat het grofweg om het gebied van de Noord-Atlantische Oceaan tot en met de Caribische Zee en Oost-Suez.

Huidige inzet van onderzeeboten

De huidige inzet wordt bepaald door een diversiteit aan dreiging. Zowel grote als kleine mogelijkheden investeren in hun onderzeedienst. Volgens minister Hennis-Plasschaert baart de proliferatie van onderzeeboten, waarbij veel meer landen dan voorheen de beschikking krijgen over moderne onderzee-

boten, zorgen.¹³ Tot deze mogelijkheden behoren namelijk ook politiek instabiele of potentieel vijandelijke landen.

De proliferatie van onderzeeboten met een *land strike capability*¹⁴ is een wereldwijde trend.¹⁵ Onder meer Vietnam, Algerije, Iran en de beide Korea's beschikken inmiddels over dergelijke wapensystemen.¹⁶ De intensivering van onderzeecapaciteit in dergelijke landen maakt het wenselijk om de eigen capaciteit te garanderen teneinde deze landen te kunnen observeren en monitoren.

Internationale context

Het is duidelijk dat de internationale context waarin de onderzeeboot opereert sterk veranderd is. Zogeheten 'falende staten', maritieme criminaliteit en terroristische dreiging vormen een ernstig internationaal probleem. De toenemende diversiteit en intensiteit van civiele en militaire activiteiten op zee leidt tot een ontwrichting van de *Sea Lines Of Communication* (SLOC's).¹⁷ Dit geheel betekent een intensiever gebruik van onderzeeboten tijdens irreguliere conflicten.

Een voorbeeld van dergelijke inzet is de inzet van Nederlandse onderzeeboten in 2002-2003 tijdens *Enduring Freedom* en *Iraqi Freedom*, waarbij de Walrus inlichtingen verzamelde over terrorisme in en rond de Perzische Golf. In 2007 was de Walrus actief tijdens operatie *Active Endeavour* in de Middellandse Zee, en in de anti-piraterij-missies bij Somalië vanaf 2009, en in de EU-missie *Atalanta*. Van 2010 tot 2014 was de Walrus actief in *Ocean Shield*, eveneens een NAVO-missie. Ook leidde deze laatste missie tot meer samenwerking met andere NAVO-landen.¹⁸

Inlichtingen uitwisselen

Het grensoverschrijdende karakter van terrorisme en moderne, asymmetrische conflicten maakt het uitwisselen van inlichtingen tussen landen noodzakelijk. Over het algemeen is de Militaire Inlichtingen en Veiligheidsdienst (MIVD) belast met het uitwisselen van deze informatie. Ook de inlichtingen die met behulp van onderzeeboten worden verzameld, worden op deze manier

11 Zie noot 9.

12 Ibid.

13 Brief van minister Hennis-Plasschaert aan de Tweede Kamer, Visie op de toekomst van de onderzeedienst, 11 juni 2015.

14 Onderzeeboten met een 'land strike capability' kunnen behalve oppervlakte doelen (schepen, eenheden), met hun kruisraketten ook doelen op land aanvallen.

15 R. Snoeck Horgonje e.a., *Klaar voor onder water* (Zaltbommel, april, 2006).

16 M. van Baal, *Opinie en Debat* (20 november 2014), <http://www.maritiemnederland.com/opinie-debat/we-delen-de-technische-risico-s-met-de-markt/item1511>.

17 P. van den Berg, *De Koninklijke Marine: koersvast in een onzekere wereld*, in: *Militaire Spectator* 182 (2013) (11) 469-470.

18 Brief van minister Hennis-Plasschaert aan de Tweede Kamer, betreft internationale samenwerking, 7 november 2014.

gedeeld. Dit gaat middels het *Quid pro Quo* principe, waarbij inlichtingen over een bepaald gebied worden geruild tegen inlichtingen over een ander gebied.¹⁹

Nederland heeft geen spionagesatellieten en ook geen maritieme verkenningsvliegtuigen, maar kan met de informatie die op zee wordt verzameld door de onderzeeboten gedeeltelijk voorzien in ontbrekende informatie.²⁰ Met andere woorden: de inlichtingen van de onderzeedienst zijn veel waard in de internationale context.

Strategische en tactische functie

Voor de verdediging van een vlootverband op grotere afstand heeft de Nederlandse krijgsmacht na de afstoting van de Orions alleen nog onderzeeboten beschikbaar.²¹ De onderzeeboot beschikt over een scala aan sensoren voor de beeldopbouw onder en boven water, en het torpedowapensysteem kan zowel tegen oppervlakte-eenheden (*anti surface warfare*) als tegen onderzeeboten (*anti submarine warfare*) worden ingezet.²²

Een Nederlandse onderzeeboot kan ongemerkt scheepvaartverkeer aan banden leggen of zelfs grote marineschepen doen breken. Daarnaast kan hij ongezien vijandige onderzeeboten opsporen, schaduwen en uitschakelen.²³ Vanwege deze capaciteiten stelt de onderzeeboot de overige eenheden van het eigen verband in staat de onderwaterverdediging optimaal te organiseren.²⁴

De inlichtingenfunctie

Hoewel de onderzeeboot bekend staat om zijn slagkracht, richt dit artikel zich op de inlichtin-

19 Brief van minister Hennis-Plasschaert aan de Tweede Kamer, Visie op de toekomst van de onderzeedienst, 11 Juni 2015.

20 R. Wolvers, Onderzeeboot Onmisbaar, in: *Marineblad* 123 (2013) (2) 5.

21 Brief van de minister en staatssecretaris van Defensie aan de Tweede Kamer, Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2006, 14 Oktober 2005.

22 Ibid.

23 R. Snoeck Horgonje e.a., Klaar voor onder water (Zaltbommel, Aprilis, 2006) 153.

24 Brief van de minister en staatssecretaris van Defensie aan de Tweede Kamer, Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2006, 14 oktober 2005.

Commandocentrale van de Hr. Ms. Walrus

FOTO ANDKIM P. VAN BASTELAAR

genfunctie van dit platform. Inlichtingen kunnen, onafhankelijk van de indeling naar niveau, soort of doel, worden ingedeeld naar de bronnen en/of de methode van verzamelen.²⁵ Na het verstrekken van de inlichtingenbehoefte wordt gekeken welke verzamelorganen, bronnen en andere ondersteuning er verantwoordelijk zijn voor het verzamelen van inlichtingen. Dergelijke bronnen kunnen opereren in alle domeinen: land, lucht, maritiem en ruimte.²⁶

Human Terrain Analysts en *Special Forces* vormen de operationele kern op de grond. (Onbemande) vliegtuigen en helikopters kunnen beelden vanuit de lucht maken. De onderzeeboot is bij uitstek geschikt voor het verzamelen van maritieme inlichtingen. Het volgen van vijandelijke operaties en oefeningen, het af luisteren van communicatie in de breedste zin van het woord, en het observeren van infrastructuur aan kusten behoren tot de inlichtingentaak van dit platform. Het geheime en onzichtbare karakter van de onderzeeboot is ook van groot belang bij het ondersteunen van operaties die bestaan uit het afzetten of oppikken van *Special Forces*.²⁷ Deze *Special Forces* kunnen op hun beurt inlichtingenoperaties uitvoeren op vijandelijk grondgebied.

Tijdens de interviews met personeel van de onderzeedienst werd duidelijk dat er twee soorten inlichtingenmissies worden onderscheiden; inlichtingenmissies in internationaal verband (blokkades, counter-drugs en counter-piracy) enerzijds en speciale operaties anderzijds. Dit wil overigens niet zeggen dat deze inlichtingenmissies de enige in

hun soort zijn. Deze missies beperken zich namelijk tot de zee en de kust. Er bestaan veel meer operaties waarbij inlichtingen centraal staan, maar waar onderzeeboten geen deel van uitmaken. Denk hierbij aan operaties waarbij inlichtingen specifiek over het landdomein moeten worden verzameld.

Bij blokkades van de Joegoslavische havens zoals tijdens de operatie *Allied Force*²⁸ bij voormalig Joegoslavië zijn operaties geïntegreerd in een groter maritiem verband. Dit geldt ook voor counter-drug en counter-piracy operaties, zoals de drugsbestrijdingsoperaties in het Caribisch gebied en de anti-piraterijmissies bij Somalië. Zo'n verband bestaat behalve uit traditionele eenheden, zoals escorteschepen en ondersteuningsvaartuigen, ook uit onderzeeboten.²⁹ In tegenstelling tot bij de speciale operaties, waar de onderzeeboot maximale zelfstandigheid geniet, wordt er tijdens deze operaties frequenter gecommuniceerd met het hoofdkwartier.

Het arsenaal van piraten en andere maritieme criminelen, zoals smokkelaars, wordt steeds geavanceerder. De schade die zij kunnen aanrichten wordt dan ook steeds groter. Deze tegenstander is vaak onherkenbaar omdat hij in de complexe kustomgeving tussen neutrale schepen opereert.³⁰ Bij de bestrijding van deze criminelen wordt een beroep gedaan op onderzeeboten als detectiemiddel om gedragspatronen te herkennen.

In het kader van de NAVO anti-piraterij operatie *Ocean Shield* heeft de Nederlandse onderzeedienst ook inlichtingen verzameld.³¹ Zoals gezegd kunnen Nederlandse onderzeeboten dicht bij de kust opereren, waardoor activiteiten van piraten(kampen) kunnen worden geobserveerd en onderschept.

Te dicht bij de kust, in ondiep water varen kan overigens ook een nadeel zijn. In sommige delen van de Indische Oceaan is het water zo helder dat vliegtuigen een onderzeeboot kunnen waarnemen tot 30 meter diepte.³² Onderzeeboten kunnen uiteraard ook andere marineschepen waarschuwen over de komst of

25 Ministerie van Defensie, Joint Doctrine Publicatie 2 Inlichtingen (2012) 43.

26 Ibid.

27 Grondslagen van het Maritieme Optreden, Nederlandse maritiem-militaire doctrine (2013) 120.

28 Zie: <https://www.vredesnaam.com/alliedforce.html>.

29 R. Snoeck Horgonje e.a., *Klaar voor onder water* (Zaltbommel, Aprilis, 2006) 149.

30 Maritieme Visie 2030 (Den Helder, maart 2009) 19.

31 R. Scott, I am the Walrus: giving new life to the RNLN's submarine force, in: *IHS Jane's* (2014).

32 Grondslagen van het Maritieme Optreden, Nederlandse maritiem-militaire doctrine (2013) 25.

FOTO MCD. A. SCHOOR

Onderzeeboot van de Walrusklasse tijdens een oefening op de Noordzee (2010). Te dicht bij de kust varen kan ook nadelig zijn: soms is het water zo helder dat vliegtuigen een onderzeeboot kunnen waarnemen tot 30 meter diepte

het vertrek van *Pirate Action Groups* (PAG's). Daarnaast zijn Nederlandse onderzeeboten in het Caribisch gebied geweest om inlichtingen te verzamelen voor drugsbestrijdingsoperaties.³³ Deze zogeheten semi-covert (oftewel: semi-afgeschermd) operaties zijn

voor de onderzeedienst heel belangrijk om hun kwaliteiten op de kaart te zetten.

33 M. Stekete, De strijd tegen drugs (16 december 2013), Maritiem Nederland <http://www.maritiemnederland.com/opinie-debat/de-strijd-tegen-drugs/item1275>.

De onderzeeboot detectieafstanden van de verschillende soorten inlichtingen

Speciale operaties zijn covert acties waarbij de onderzeeboot zelfstandig opereert. Aangezien dit soort onderzeebootoperaties geheim zijn, is er weinig bekend over de behaalde successen. Als er informatie over missies naar buiten komt, gebeurt dit over het algemeen pas na decennia. Een bekende vrijgegeven operatie is de deelname aan *Operation Enduring Freedom* en *Iraqi Freedom*.³⁴

Eind 2002 praatte de toenmalige staatssecretaris van Defensie, Cees van der Knaap, zijn mond voorbij over de inlichtingenoperatie van de Walrusklasse onderzeeboot voor de kust van Iran.³⁵ Tijdens deze operatie verzamelde de Nederlandse onderzeedienst op verzoek van de Verenigde Staten inlichtingen

over de marine van Iran.³⁶ De VS was diep de Perzische Golf binnengedrongen en Iran werd door de Amerikanen beschouwd als een grote risicofactor bij een eventuele aanval op Irak. De staatssecretaris maakte hiermee duidelijk dat Nederland betrokken was bij *Operation Iraqi Freedom*.

Besluitvorming bij onderzeebootoperaties

Er zijn veel betrokkenen nodig om er voor te zorgen dat internationale onderzeebootoperaties zo voorspoedig mogelijk verlopen. Onderzeebootoperaties zijn vrijwel altijd geheim en gecompartmenteerd. Het gaat hierbij om nationale besluitvorming op het hoogste politieke niveau. Voor inlichtingenmissies die covert van aard zijn gaat er dan ook geen artikel 100 brief naar de Kamer.³⁷ Het besluit tot dit soort speciale onderzeebootoperaties wordt genomen door de Ministeriële Kerngroep Speciale Operaties (MKSO).

Overleg met de betrokken partijen

De behoefte aan inlichtingen over een bepaald gebied kan komen vanuit één van de NAVO-landen of op eigen initiatief, maar omvat altijd een 'Koninkrijk belang'.³⁸ In de regel is deze behoeftestelling een verzoek van de MIVD aan de Commandant der Strijdkrachten (CDS). Toch wordt er al in de aanloop van een onderzeebootoperatie met alle betrokken partijen overlegd. Tijdens dit overleg kijkt de MIVD samen met de operationele planner van de onderzeedienst en de afdeling Joint Speciale Operaties (JSO) van de Directie Operaties (DOPS) van de Defensiestaf of het verzoek kan worden uitgevoerd.³⁹

De Nederlandse onderzeebootcapaciteit bestaat uit vier onderzeeboten. Naast de huidige doelstelling als het gaat om inzetbaarheid – er dient altijd één boot onafgebroken beschikbaar te zijn voor langdurige inzet, of twee boten voor een kortere periode – zijn er (inter-) nationale opleidingen en oefeningen waaraan de Nederlandse onderzeedienst deelneemt. De JSO verzorgt hierbij een aansturende rol en beoordeelt de behoeftestelling.⁴⁰

34 Rapport van de Commissie Davids (Amsterdam, 2010) 349-350.

35 Rijksvoorlichtingsdienst, Mediatijdlijn Irak (2009, hoofdstuk 9, noot 71).

36 Rapport van de Commissie Davids (Amsterdam, 2010) 349-350.

37 Voor een uitgebreide beschrijving over de besluitvorming betreffende militaire inzet, artikel 110 brief en MKSO zie P. Ducheine en K. Arnold, *Besluitvorming bij cyberoperaties*, in: *Militaire Spectator* 184 (2015) (2).

38 P. Ducheine en K. Arnold, *Besluitvorming bij cyberoperaties*, in: *Militaire Spectator* 184 (2015) (2) 62.

39 Nederland is één van de weinige landen die niet over een specifieke operationele planningseenheid beschikt. Het operationele commando over speciale operaties ligt altijd bij de CDS. Namens de CDS verzorgt de afdeling JSO de planning en de aansturing, zie M. Gehem e.a., *Special Operation Forces: schaduwkrijgers in het licht van de toekomst*, The Hague Centre for Strategic Studies (2015).

40 M. Gehem e.a., *Special Operation Forces: schaduwkrijgers in het licht van de toekomst*, The Hague Centre for Strategic Studies (2015) 52.

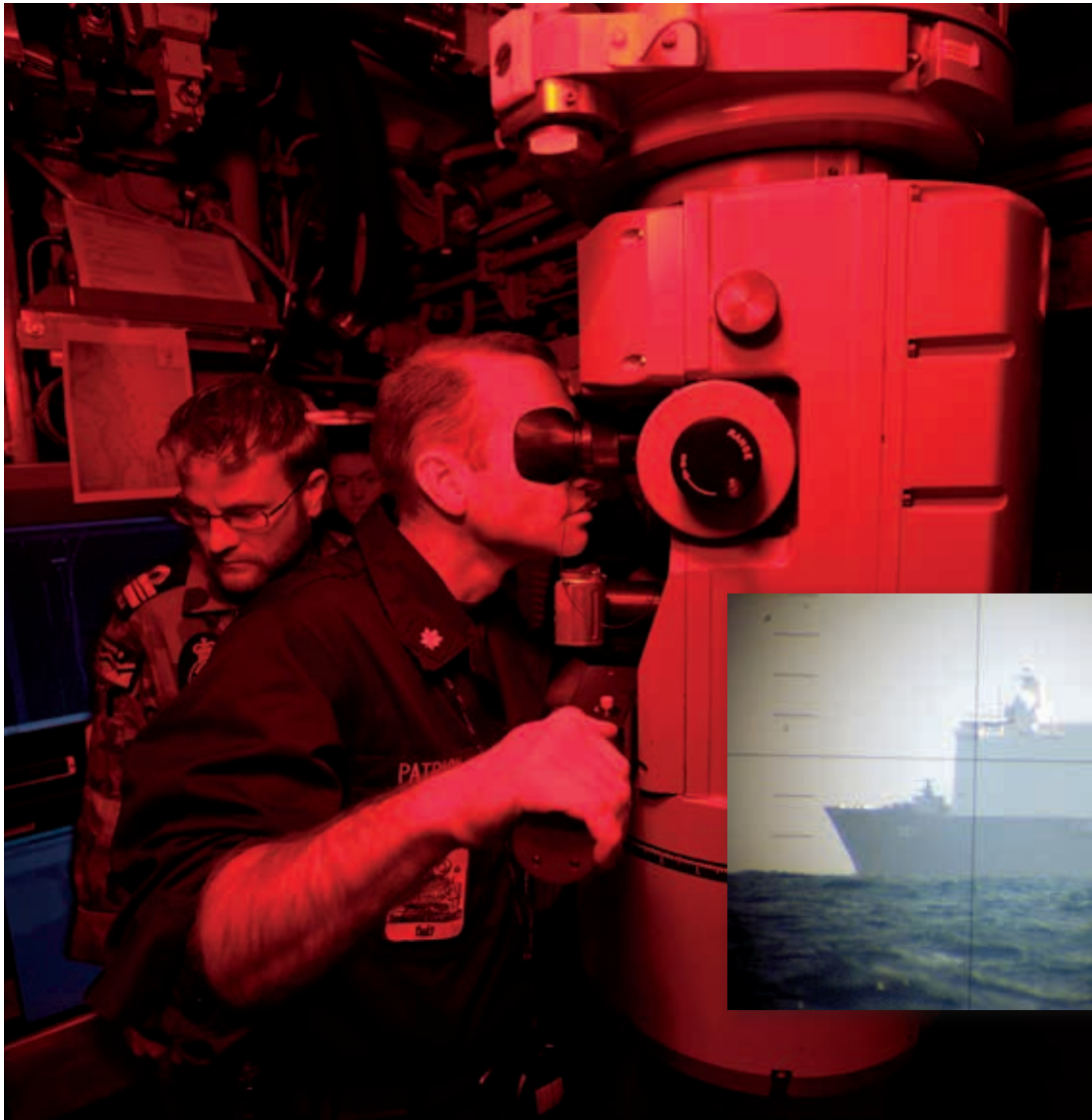

FOTO MCD. S. HILCKMANN

Een periscoop is een optisch instrument om vanuit een onopvallende positie de omgeving aan de oppervlakte te kunnen observeren
 Inzet: het zicht door de periscoop

Ondersteuning en personele beschikbaarheid

Zoals de minister verwoordde in haar brief staat of valt de inzetbaarheid van de onderzeeboten ook met de robuustheid van de ondersteunende organisatie en de personele beschikbaarheid. De operationele planner onderzoekt hoeveel personeel er beschikbaar is voor een operatie en vult dit aan, indien nodig. Vervolgens wordt er een tijdelijk opgesteld; de onderzeeboot wordt gereed gesteld en gaat het voorbereidingstraject in.

Inlichtingen in de praktijk

Eenzijds is de onderzeeboot een sensor in de inlichtingenketen en zal de verkregen informatie moeten worden verwerkt en doorgeven. Anderzijds begeeft de onderzeeboot zich in potentieel vijandelijk gebied en heeft zodoende zelf behoefte aan duidelijke inlichtingen over de aard van de dreiging. Een onderzeeboot kan vier soorten inlichtingen verzamelen: *Imagery Intelligence* (IMINT),

Acoustical Intelligence (ACINT), *Electronic Intelligence* (ELINT) en *Communications Intelligence* (COMINT). Hierna komen deze vier soorten uitvoerig aan de orde. Het soort sensor dat wordt gebruikt tijdens de operatie hangt af van de inlichtingenbehoefte.

IMINT: 'Imagery Intelligence'

IMINT betreft inlichtingen die worden verkregen door de analyse en interpretatie van beeldmateriaal.⁴¹ Dit beeldmateriaal kan met behulp van diverse sensoren worden verkregen. Bij onderzeeboten wordt de periscoop gebruikt voor het maken van foto's of videobeelden van objecten.

ACINT: 'Acoustic Intelligence'

ACINT betreft inlichtingen die zijn verkregen uit het verzamelen en verwerken van akoestische uitstralingen in het geluidsspectrum.⁴² ACINT is essentieel bij het lokaliseren en herkennen van maritieme eenheden, zowel onder als boven water. Elk schip zendt een bepaald (identificatie-)geluid uit, ook wel 'fingerprint' genoemd.⁴³ Om deze geluiden te kunnen onderscheppen, maakt een onderzeeboot gebruik van verschillende sonarsystemen, waaronder de *Long Range Sonar* (LRS).

De LRS bestaat uit een *towed array*, een kabel van honderden meters (400-500 meter) lang, bevestigd achter de onderzeeboot. Deze unieke geluiden worden opgeslagen in een database zodat ieder vijandelijk schip bij contact altijd valt te onderkennen.

ELINT: 'Electronic Intelligence'

ELINT betreft inlichtingen verkregen uit het onderscheppen en analyseren van elektromagnetische signalen anders dan communicatiesignalen.⁴⁴ Nederlandse onderzeeboten zijn in staat om met een elektronische oorlogvoering (EOV) mast radarsignalen zeer nauwkeurig te peilen. Deze elektronische inlichtingen dienen twee doelen: allereerst kan de onderzeeboot hiermee vijandelijk counterdetectie voorkomen door te waarschuwen voor de aanwezigheid van eventuele zoekradars.⁴⁵ Daarnaast kunnen vijandelijke radarsystemen in kaart worden gebracht door het vaststellen van de (ELINT) fingerprints.⁴⁶

Ook alle radarsystemen hebben een unieke frequentie en kunnen worden gekoppeld aan een specifiek platform. Deze gegevens worden net als de ACINT-data in een database gezet. De data wordt onder de Nederlandse marineschepen verspreid, waardoor ze in staat zijn om het type radarsystemen van mijnenver te detecteren en identificeren.

COMINT: 'Communications Intelligence'

COMINT⁴⁷ betreft inlichtingen die verkregen worden door het onderscheppen en analyseren van de signalen van communicatiemiddelen en verbindingssystemen.⁴⁸ Vijandelijke infrastructuur

De Nederlandse onderzeebootcapaciteit bestaat uit vier onderzeeboten. Eén onderzeeboot dient altijd beschikbaar te zijn voor langdurige inzet

Een periscoop is een optisch instrument om vanuit een onopvallende positie de omgeving aan de oppervlakte te kunnen observeren. Voorbeelden van dergelijke IMINT inlichtingenoperaties zijn: het maken van videobeelden van 'onbekende structuren' op vijandelijke marineschepen, het observeren van vermoedelijke piraten- en/of drugsactiviteiten en het vastleggen van een *Pattern of Life*.

41 Grondslagen van het Maritieme Optreden, Nederlandse maritiem-militaire doctrine (2013) 155.

42 Ibid., 154.

43 Grondslagen van het Maritieme Optreden, Nederlands maritiem-militaire doctrine (2013) 154.

44 Ibid., 155.

45 Ibid.

46 Ibid.

47 Voor dit type inlichtingen hanteert men ook wel de term SIGINT (*Signal Intelligence*). SIGINT is de *totum pro parte* voor COMINT en bestrijkt zowel COMINT als ELINT.

48 Grondslagen van het Maritieme Optreden, Nederlandse maritiem-militaire doctrine (2013) 155.

tuur bevindt zich vaak dicht onder de kust en bijgevolg zal ook een groot deel van de communicatie zich binnen bereik van de COMINT-sensoren bevinden. Onderzeeboten hebben de mogelijkheid om dit berichtverkeer te onderscheppen door bijvoorbeeld telefoongesprekken af te luisteren.⁴⁹

Analyseren van data

Voor de interceptie van ACINT-, ELINT- en COMINT-data worden er tijdens enkele operaties zogenoemde *seariders* of specialisten van het *Maritime Warfare Center* (MWC) en de MIVD meegestuurd.⁵⁰ Dit zijn analisten die tijdelijk meevaren om de bemanning te ondersteunen. Voor wat betreft de ACINT- en ELINT- data is er enige initiële analyse mogelijk aan boord van een onderzeeboot. Diepere analyse op het gebied van deze inlichtingenbronnen wordt aan wal uitgevoerd door het MWC.⁵¹

De centrale afdeling Data en Analyse voorziet in de verwerking van data in werkzame databases voor de overige schepen.⁵² De COMINT- en IMINT-data kan daarentegen nog niet goed aan boord worden geanalyseerd vanwege de complexiteit van de analyse.⁵³ Er is onvoldoende opgeleid en gespecialiseerd personeel beschikbaar om deze taken uit te voeren. Tegelijkertijd beschikken de vier huidige Nederlandse onderzeeboten niet over geavanceerde apparatuur om inlichtingen aan boord te verwerken.

Bovendien is er ook geen zogeheten 'All-Source analyst' aan boord, die de halfproducten vanuit het specifieke type inlichtingen combineert met omgevings- en vooraf verkregen data. Er ontbreekt iemand die op deze wijze een gedegen analyse kan maken over welke kansen/bedreigingen er zijn voor de uitvoering van de inlichtingenoperatie.

Het Maritiem Inlichtingen Team (MINT)

Ter ondersteuning van marine inlichtingenoperaties is in 2009 het Maritiem Inlichtingen Team (MINT) in het leven geroepen. Het doel hiervan is dat elk schip een team aan boord heeft dat zich als nevenfunctie bezighoudt met

inlichtingen.⁵⁴ Dit team richt zich op tactische inlichtingen voor de inzet van de boot en creëert zo het onderscheidt tussen de seariders met als doel de intel-vergaring en de eigen inlichtingen.⁵⁵

Aan boord van een onderzeeboot werkt dit inlichtingenteam, evenals op de bovenwatervloot, in de commandocentrale. Zo stuurt de commando centrale officier (CCO) het MINT aan, doet de assistent CCO (ACCO) een *threat evaluation*, houdt de wachtofficier zich bezig met PMESII-factoren (*Politics, Military, Economic, Social, Infrastructure and Information*) en is de sonarteamleider gespecialiseerd in omgevingsfactoren zoals de akoestiek.⁵⁶

Positieve geluiden komen voort uit de invoering van het MINT. De inlichtingentaak zou meer gestructureerd zijn en inlichtingen zouden sneller verzameld en betrouwbaarder geregistreerd kunnen worden. Maar bovenal, het MINT zou helpen de inlichtingentaak een naam te kunnen geven. Een kwestie waar de Koninklijke Marine al gedurende een lange tijd mee kampt. Dit neemt niet weg dat het MINT nog volop in ontwikkeling is en hierdoor nog niet optimaal werkt.

Inlichtingencursus

De Maritiem Inlichtingen Cursus (MIC) probeert een bijdrage te leveren aan de verbetering van dit product. Deze inlichtingencursus is ondergebracht bij het Defensie Inlichtingen en Veiligheidsinstituut (DIVI) en behelst de toepassing van de inlichtingencyclus op marineschepen.⁵⁷ Het MIC biedt daardoor meer inzicht in de inlichtingen die gebruikt worden tijdens het voorbereidingsproces.

49 S. Boeke, Onzichtbaar maar Onmisbaar, in: *Militaire Spectator* 175 (2006) (5).

50 N. van Bommel, Waarom Defensie niet op Onderzeeërs Bezuinigt (26 mei 2011), <http://www.volkskrant.nl/binnenland/waarom-defensie-niet-op-onderzeeërs-bezuinigt~a2437406/>.

51 Grondslagen van het Maritieme Optreden, Nederlandse maritiem-militaire doctrine (2013) 161.

52 Ibid.

53 Ibid.

54 Ibid., 160.

55 M. Piras, MINT (13 augustus 2012) 9-11, 44.

56 Ibid.

57 Zie: http://www.rijksbegroting.nl/2013/verantwoording/jaarverslag,kst195510_32.html.

BRON DEFENSIE

Masten geplaatst op het Sail van de onderzeeboot

Tevens pleit deze cursus voor een groter bewustzijn van interactie met de inlichtingengemeenschap. Hoogwaardige inlichtingen komen immers tot stand door goede coördinatie.

Investeren in de toekomst

Huidige operaties van de onderzeedienst in het bijzonder en de Koninklijke Marine in het algemeen zijn *intel-driven*. Als Defensie in de

toekomst wil inspelen op de internationale dreiging zal zij meer moeten investeren in een doelgerichte infrastructuur aan boord van de nieuwe onderzeeboten. De minister onderkent dat surveillance, beeldopbouw en goede inlichtingen cruciaal zijn om te kunnen anticiperen op mogelijke dreigingen en asymmetrische conflicten.⁵⁸

Onderzeeboten moeten worden aangepast om als inlichtingenplatform te kunnen acteren. TNO voert op dit vlak onderzoek uit in nauwe samenwerking met Defensie.⁵⁹ Bij het nadenken over de nieuwe onderzeeboten wordt er bijvoorbeeld gekeken naar de opbouw van het mastenpark, de mix van sensoren, om de ontvangst van elektronische signalen te optimaliseren.

Er zal naast technische ook menselijke capaciteit gerealiseerd moeten worden zodat inlichtingen direct aan boord kunnen worden verwerkt. Met de trend van *Big Data* komt er steeds meer informatie binnen door de toename van 'zenders', zoals meer scheepvaart, drukker bewoonde kustgebieden, meer gebruik van elektromagnetische straling, maar ook door gevoeliger ontvangers. De bulk aan verworven informatie wordt zo groot dat het steeds lastiger wordt om hier gerichte inlichtingen uit te halen. Dit vraagt om meer analysekracht, zowel vóór als tijdens de missie. Er zijn grotere opslagsystemen en betere opgeleide mensen nodig om deze almaar groter wordende datastroom direct aan boord te kunnen verwerken.

Om verder te professionaliseren zal Defensie dus niet alleen moeten investeren in materiaal en nieuwe onderzeeboten, maar ook in personeel. Onderzeeboten kunnen hoogstaande analysetechnieken aan boord hebben, maar als de bemanning niet meegroeit met deze technologische sprongen dan kan de onderzeeboot niet optimaal ingezet worden. Er zal geïnvesteerd moeten worden in opleidingen en trainingen, doctrine en taakstelling, en ondersteuning vanaf de wal. Vooral als het gaat om het verzamelen van inlichtingen. Inlichtingsupport is namelijk in alle fasen van een operatie een vereist onderdeel van succesvolle commandovoering en een sleutel tot operationeel succes.

58 Brief van minister Hennis-Plasschaert aan de Tweede Kamer, Visie op de toekomst van de onderzeedienst, 11 juni 2015.

59 J. Karremann, *Techniek onder water*, in: *NIDV Defensie en Veiligheid*, 2 (2015) 9.

Sterker nog, minister Koenders heeft tijdens het VN-congres aangegeven dat Nederland binnen de VN een voortrekkersrol kan spelen op het gebied van inlichtingen. Dit gebeurt nu al in Mali;⁶⁰ waarom zou dit niet kunnen met de nieuwe generatie onderzeeboten?⁶¹

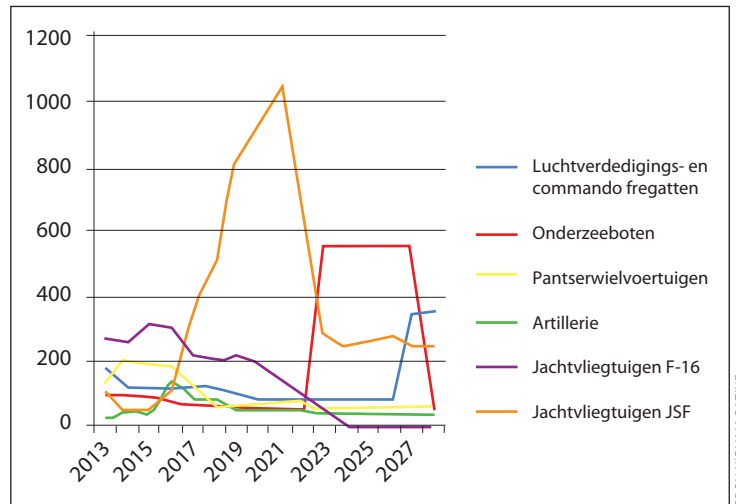
Vervanging van de Walrus-klasse

In haar visie op de toekomst lichtte minister Hennis-Plasschaert het belang van de vervanging van de Walrusklasse toe.⁶² Net als de andere krijgsmachtsdelen moet ook de Koninklijke Marine beter kunnen inspelen op internationale bedreigingen. De verslechterde internationale veiligheidssituatie zorgt ervoor dat de inzet van de Nederlandse onderzeeboten als inlichtingsensor onmisbaar is, vooral voor maritieme operaties.

Al in maart 2009 bracht de Koninklijke Marine de 'Maritieme Visie 2030' uit, waarin het belang en nut van de Nederlandse onderzeeboten op het gebied van inlichtingen aan de orde kwam.⁶³ Maar niet iedereen is het eens met de vervanging van de boten. Zo wilde de PvdA de Nederlandse onderzeedienst lange tijd afschaffen. Dit werd duidelijk in het verkiezingsprogramma van 2012.⁶⁴ Nu, een aantal jaar later, onderkent de partij dat er veel veranderd is in de wereld en steunt ze de plannen van minister Hennis-Plasschaert. Volgens kamerlid Eijssink is de aanschaf van nieuwe boten onvermijdelijk.⁶⁵

Kosten

Een nieuw wapen dient niet alleen op basis van technische en strategische aspecten te worden getest, maar ook op het kostenplaatje. Vergelijkbare analyses dienen plaats te vinden met andere militaire middelen. Vanuit de ChristenUnie is er enige kritiek op het budget voor de bouw van de nieuwe onderzeeboten. 'Alhoewel de economie aantrekt is een dergelijke investering niet te verantwoorden,' zegt Arie Slob van de CU.⁶⁶ Toegegeven, het bouwproject van de nieuwe onderzeeboten is een flinke investering, maar de exploitatiekosten zijn verrassend laag.⁶⁷ Vergeleken met onderzeeboten van andere landen vaart de Walrus-klasse veel meer dagen en voor veel minder geld.⁶⁸

Bovendien levert de onderzeedienst ook geld op, met onder meer de ondersteuning van de commandantenopleiding en als oefenpartner tijdens *Flag Officer Sea Training* (FOST).⁶⁹ Dit brengt jaarlijks ongeveer 3 miljoen euro op.⁷⁰ In de nota 'In het belang van Nederland' is voor

60 N2 NLMARFOR, Relevantie Inlichtingen voor NLMARFOR, Fiche.

61 Rijksoverheid, Koenders: 'Conferentie draagt bij aan verbeteren VN-vredesmissies' (15 februari 2015), <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2015/02/15/koenders-conferentie-draagt-bij-aan-verbeteren-vn-vredesmissies>.

62 Brief van Minister Hennis-Plasschaert aan de Tweede Kamer, Visie op de toekomst van de onderzeedienst, 11 Juni 2015.

63 Maritieme Visie 2030 (Den Helder, Maart 2009).

64 PvdA, Nederland Sterker en Socialer, Verkiezingsprogramma Tweede Kamerverkiezingen (2012).

65 Redactie, PVDA toch voorstander van nieuwe onderzeeboten (23 januari 2015), <http://www.parool.nl/parool/nl/224/BINNENLAND/article/detail/3835870/2015/01/23/PvdA-toch-voorstander-van-nieuwe-onderzeeboten.dhtml>.

66 Redactie, Koninklijke Marine vraagt budget voor bouw nieuwe onderzeeërs (31 mei 2015), https://www.reddit.com/r/RMPers/comments/38097x/koninklijke_marine_vraagt_budget_voor_bouw_nieuwe/.

67 In totaal zijn er ongeveer 290 militairen en 85 burgermedewerkers dagelijks met de vier onderzeeboten bezig. Met een middelloonrekening van 50.00 per jaar is dat 20 miljoen euro per jaar. Daarbij gaat eens in de zes jaar een onderzeeboot in meerjarig onderhoud van ongeveer 15 miljoen euro. Voor alle boten samen is dit zo'n 10 miljoen euro per jaar. De meerkosten die gepaard gaan met de 400 vaardagen per jaar komen uit op ongeveer 0,3 miljoen euro per jaar. Als laatste kost het instandhoudingsproject van de Walrusklasse onderzeeboten, verrekend over de 40 jaar levensduur, 2,5 miljoen euro per jaar. Bron: R. Wolvers, Onderzeeboot Onmisbaar, in: *Marineblad* 123 (2013) (2) 4-7.

68 J. Karremann, Techniek onder water, in: *NIDV Defensie en Veiligheid*, 2 (2015) (2) 9.

69 Onder leiding van de FOST-organisatie worden de grotere Nederlandse bovenwater-eenheden operationeel gereed gesteld. Onderzeeboten vormen een reguliere oefentegenstander voor alle eenheden die deelnemen aan de FOST.

70 R. Wolvers, Onderzeeboot Onmisbaar, in: *Marineblad* 123 (2013) (2) 6.

de periode 2023-2027 2,5 miljard euro extra gereserveerd voor de bouw van de nieuwe onderzeeboten.⁷¹ Bovenstaande tabel geeft een overzicht weer van de investering in grote militaire systemen in miljoenen euro's.

Samenwerking

Waar de nieuwe onderzeeboten moeten worden gebouwd, is nog onduidelijk. Dat zal ongetwijfeld een onderdeel van de discussie worden. De minister laat wel blijken dat samenwerking met partners tijdens het vervangings-traject gewenst is.⁷² Hierbij is het ook nog de vraag waar de nadruk op komt te liggen bij de bouw van de nieuwe boten. Een deel van de Tweede Kamer vindt dat de Nederlandse onderzeedienst zich onderscheidt in het onzichtbaar inlichtingen werven, en dat daar de focus op moet liggen.⁷³ Maar nu de spanning in de wereld oploopt zijn er ook partijen die de afschrikwekkende functie het belangrijkste vinden.⁷⁴ Kortom, hier zal met alle betrokken partijen nog veel over worden gepraat.

Ten slotte

De visie op de toekomst van de onderzeedienst die minister Hennis-Plasschaert onlangs heeft uitgedragen, maakt het noodzakelijk om het huidige takenpakket te evalueren. Vanwege de onzichtbaarheid van de onderzeeboot en het feit dat hij ongezien zijn doel kan naderen kan de onderzeeboot worden ingezet als strategisch middel bij dreigende conflicten of als afschrikwekkend middel tegen een tegenstander. Tevens is duidelijk geworden dat de onderzeeboot een belangrijke inlichtingsensor is. De Nederlandse onderzeedienst, met zijn specifieke kenmerken en expeditionaire karakter, vult hiermee een relevante nichecapaciteit.

Zowel in nationaal als internationaal verband kunnen Nederlandse onderzeeboten een wezen-

lijk verschil maken. Ze kunnen op plekken komen waar anderen verstek moeten laten gaan. Juist hierom is de Nederlandse onderzeeër het ideale platform om de Nederlandse voortrekkersrol op (maritiem) inlichtingen-gebied gestalte te geven.

Aangezien de vier huidige Nederlandse onderzeeboten niet beschikken over geavanceerde apparatuur om inlichtingen aan boord te verwerken, wordt dit voornamelijk *post-processing* gedaan. Daarnaast ontbreekt het binnen de Koninklijke Marine nog aan voldoende goed opgeleid inlichtingenpersoneel. Om dit hiaat te dichten wordt er tijdens huidige operaties veelal gebruik gemaakt van *seariders*, analisten vanuit de MIVD die meevaren om de operatie op inlichtingengebied te ondersteunen.

Het vorenstaande leidt tot de conclusie dat de huidige stand van zaken niet meer aansluit bij de taken en de missiegebieden. Er moet meer geïnvesteerd worden in materieel en personeel. Ook de sensoren (waaronder *sonar*, navigatieperiscope en *towed array*) van de toekomstige onderzeeboot zullen verder moeten worden geoptimaliseerd om, naast de inzet voor *situational awareness* van de onderzeeboot, beter ingezet te worden voor inlichtingenvergarings. Daarnaast zal er een technische sprong moeten plaatsvinden zodat inlichtingen direct aan boord kunnen worden verwerkt.

Maar nog belangrijker, er zal meer geïnvesteerd moeten worden in opleidingen en trainingen zodat personeel de inlichtingentaak professioneel kan oppakken. Om de voorbereidingen van een onderzeebootoperatie te optimaliseren zou Defensie moeten investeren in een tactische inlichtingenorganisatie. Dit geldt niet alleen voor de onderzeedienst maar voor de Koninklijke Marine in het algemeen. Dit ondersteunende team zou het MINT kunnen voeden met de benodigde informatie, maar ook als *reachback* kunnen fungeren. Tegelijkertijd moet het team de kennis en capaciteit in huis hebben om de brede vraag van de MIVD toe te splitsen in concrete taken, zodat de onderzeeboot zo effectief mogelijk zijn werk kan doen. ■

71 Algemene Rekenkamer, Validering nota 'In het belang van Nederland' (2013).

72 Brief van minister Hennis-Plasschaert aan de Tweede Kamer, Visie op de toekomst van de onderzeedienst, 11 juni 2015.

73 R. Pasterkamp, Te water in 2023, in: *NIDV Defensie en Veiligheid*, 2 (2015) 5.

74 Ibid.

'Je hoeft geen zwaard en schild te dragen om ridder te zijn'

Mythen over digitale oorlogvoering en recht

Paul Ducheine sprak onderstaande rede uit bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar 'Military Law of Cyber Security and Cyber Operations' aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Amsterdam, en het ambt van hoogleraar 'Cyber Operations and Cyber Warfare' aan de Faculteit Militaire Wetenschappen van Nederlandse Defensie Academie. Op 27 januari hield hij in Amsterdam zijn oratie, die de redactie van de Militaire Spectator van belang acht voor de lezers en daarom integraal publiceert.

De hoofdredacteur

Prof. dr. P.A.L. Ducheine - brigade-generaal van de Militair Juridische Dienst*

Aanleiding

Toen ik 33 jaar geleden hoorde dat ik aangeworven was op de Koninklijke Militaire Academie ging mijn jongensdroom in vervulling. Voor de zekerheid had ik me ook in Delft georiënteerd op mijnbouwkunde en civiele techniek. Maar sinds het najaar van 1974, toen het 45e Pantserinfanteriebataljon (RIOG) uit Steenwijk bij ons in Zeeuws-Vlaanderen met de hand aardappelen hielp rooien,¹ had ik mijn zinnen op 'de parel van het zuiden'² en de KMA gezet. Met weg- en waterbouw als studierichting, dat dan weer wel.

Vier korte opmerkingen hierover. Ten eerste, de militaire hulp bij de aardappelloogst in 1974 was de eerste keer dat ik in aanraking kwam met het fenomeen 'militaire bijstand en steunverlening'. Verder herinner ik me twee reacties op mijn geslaagde sollicitatie. Mijn vader voorspelde dat ik dan eindelijk ABN zou moeten leren. En mijn docente Nederlands zei kort: 'wat zonde!'. Los van haar licht pacifistische inslag, vond ze het jammer dat ik niet 'echt' zou gaan studeren. En ten slotte: ik had me voorgenomen nooit in het onderwijs te gaan werken. Dát was namelijk *echt* niets voor mij.

U ziet (en hoort) dat de cirkel 'mooi rond' is. Ik doceer hier in Amsterdam 'Krijgsmacht en Staatsrecht', waarin militaire bijstand aan civiele autoriteiten centraal staat. Ik sprak (dankzij de ongevraagde maar achteraf welkome hulp van mijn kamer- en jaargenoten op de KMA) in een mum van tijd ABN. Ik ben inmiddels *echt* afgestudeerd, twee keer zelfs.

* Dit is een aangepast versie van de gesproken tekst. De oratie is ook te volgen via het webcollege op <webcolleges.uva.nl/Mediasite/Play/bca07f4a8a77401d96da8bc0e-8de090d1d>. Een uitgebreidere verhandeling verschijnt in de UvA-Oratiereeks.

De auteur dankt prof. dr. Wim Klinkert, dr. Theo Brinkel, kolonel drs. Han Bouwmeester en mr. Celine Vossen voor de suggesties bij de tekst.

1 Martin Elands, *Het Regiment Infanterie Oranje Gelderland*, Amsterdam: Boom 2006, 124.

2 Zie het Bredase Volkslied: Louis de Morée (tekst) & Tony Smits van Waesberghe (muziek) 'Te midden van de paarse heide', <nl.wikipedia.org/wiki/De_Paarse_Heide>.

Ten slotte ontdekte ik vanaf mijn eerste dag bij 41 Pantsergeniecompagnie in Seedorf dat ik als commandant vooral ook kennis moest overdragen. Oftewel dat ik onderwijs moest verzorgen. *It comes with the job!*

Twee werelden

Zoals admiraal Sir George Parr geen geheim maakt van zijn militaire achtergrond,³ heb ook ik weinig te verbergen. De Amsterdamse en academische mores gebieden dat ik hier vandaag in toga voor u sta. Maar mijn militaire achtergrond – voor zover die onbekend was gebleven – kunt u nog steeds terugvinden in de knopen op de mouwen van deze toga. *'Ik draag een jas met goudgehelmdde knopen'*.⁴

Toga Faculteit der Rechtsgeleerdheid UvA

Velen van u kennen deze strofe uit het lijkied van het 1e Regiment Genietroepen. Deze knopen zijn voorzien van een genie-helm, maar geheel volgens de universitaire tenuuevoorschriften zwart uitgevoerd. Deze knopen verbinden mijn beide professionele werelden; de militaire en de academische. Om misverstanden over het primaat voor vandaag te voorkomen zal ik mijn universitaire baret ophouden.

Tijdens deze oratie wil ik u graag een inkijsje geven in mijn twee werelden. En u daarmee inzicht geven in de onderwerpen van mijn leeropdrachten. Ik ben blij dat ik die onderwerpen niet alleen hoeft te behappen. Met de hulp van velen van u hier aanwezig, heb ik intussen een klein elftal om mij heen verzameld, waarvoor ik vele sponsors dankbaar ben.

Als inleiding wil ik eerst met u spreken over *ridders*. Over hun verschillende functies, toen en nu. Daarna wil ik stilstaan bij *veiligheid* en de rol voor de overheid, waaronder de zwaardmacht. Overheidsoptreden dat ingrijpt in de rechten van burgers, dient de legitimiteitstoets te doorstaan. *Legitimiteit* bij het streven naar meer veiligheid vormt mijn verbinding met het recht. Als derde wil ik het digitale domein voor u toelichten: *cyberspace*.

Het vierde onderwerp, het hart van mijn beide leeropdrachten, vraagt om meer toelichting. Met de opkomst van cyberspace en de technologie waarop deze gebaseerd is, ontstaan veiligheidsvraagstukken. Mijn beide leeropdrachten betreffen het veiligheidsvraagstuk *cyber security*. En in het bijzonder de juridische kwesties waarmee defensieonderdelen vervolgens geconfronteerd worden.

Die kwesties verschillen naar gelang de rol die defensieonderdelen vervullen: het beschermen van onze personeelsbestanden vraagt immers om een andere benadering dan het vernietigen van de communicatiesystemen van ISIS. Deze rollen in cyber security koppel ik aan paradigma's: juridische en bestuurlijke kaders waarmee die rollen getypeerd kunnen worden. Ik zal enkele juridische vraagstukken binnen deze rollen beschrijven.

3 Bird and Fortune, *Interview admiral Sir George Parr* <www.youtube.com/watch?v=t0jgZKV4N_A>.

4 Strofe uit de *Kolonel Heemskerck van Beest defileermars* gecomponeerd door luitenant der Genie J. Zwart (periode 1915-1920) voor 1 Regiment Genietroepen, opgericht op 15 mei 1748 door kolonel Nicolaas François de Torcy, baron van Breda. De mars staat ook bekend als 'het Mineurslied', niettegenstaande het feit dat daarmee de andere regimentsonderdelen – pontonniers en sappeurs – tekort wordt gedaan <www.youtube.com/watch?v=n7zfJ3qB2JM>.

Als vijfde wil ik specifiek stilstaan bij *cyber warfare*, oorlog in het digitale domein, en een paar prangende juridische kwesties. Zij vormen het hart van mijn eigen werkzaamheden. Mijn operationele én juridische achtergrond gaan hier hand in hand.

Tot besluit kom ik terug op ridders en zal ik – voor zover dat nog nodig is – uw twijfel of nieuwsgierigheid over de titel van mijn oratie wegnemen. Ik verklap vast dat het een citaat is uit een boek dat ik – ondanks aanbeveling van een jonkvrouw – veel te laat ben gaan lezen. Het betreft *De brief voor de koning* van Tonke Dragt. De ondertitel – mythen over digitale oorlogvoering en recht – is een onderstroom in mijn verhaal. Ik zal een aantal mythen met u delen.

Over ridders....

Ik permitteer me enige vrijheden in deze academische plechtigheid, door in eigen bewoordingen de rol van het klassieke ridderschap samen te vatten. Waarschijnlijk schend ik daarmee de regels voor gedegen historisch onderzoek! Mijn historische collega's zullen het me vast vergeven, zeker die uit het katholieke zuiden.

Ridders hadden een drieledige taak. Allereerst moesten ze veiligheid brengen of bevechten, de draak verslaan. De draak bestond veelal uit vijandige legers. Daarnaast moesten ridders hun leen besturen, hun kasteel, hun gronden. En ten slotte fungeerde een ridder ook als boodschapper, als ambassadeur of gezant van zijn leenheer. Ridders waren zogezegd: krijgsheer, bestuurder én diplomaat. In culturele zin, waren ridders ook de verpersoonlijking van een ideaal; van 'ridderlijk gedrag' van *chivalry*.⁵

Deze drie rollen zien we tegenwoordig terug in wat het 'officiersprofiel' wordt genoemd. Binnen de krijgsmacht wordt de moderne officier getypeerd met de drieslag: krijger - manager – diplomaat.⁶ Ik zie de officier van nu, als de ridder van toen. Inclusief het culturele aspect, *chivalry*.

St. Joris en de Draak, Paolo Uccello (1458-1460). Musée Jacquemart-André, Parijs

Het mag duidelijk zijn dat het moderne ridderschap in vele gedaanten komt: bereden, te voet, in de lucht, of op het water.

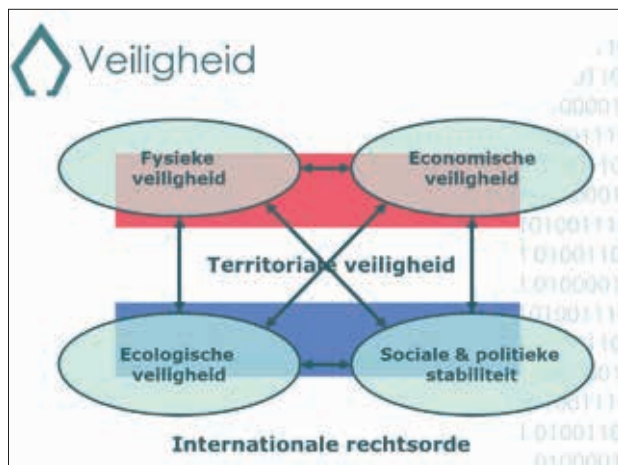
Veiligheid en legitimiteit

Ik kom op het tweede punt. Ik zal mij de komende jaren bezighouden met veiligheid in het digitale domein. En vooral met de rol(len) van de krijgsmacht daarbij. Legitimiteit van overheidsoptreden speelt daarbij een grote rol, en dit thema is ook de verbinding naar het juridische karakter van mijn leerstoel.

Veiligheid

De leerstoel richt zich op het publieke veiligheidsdomein. De Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid typeert 'veiligheid bieden' als een van de klassieke en 'harde' taken van de overheid.⁷ Deze functie wordt in sociale

-
- 5 Wat onder meer nog steeds geldt als een grondbeginsel in het humanitaire oorlogsrecht, zie o.a. Terry Gill, 'Chivalry: a Principle of the Law of Armed Conflict?', in: Mariëlle Matthee & Brigit C.A. Toebes, *Armed conflict and international law: in search of the human face. Liber amicorum in memory of Avril McDonald*, The Hague: Asser Press 2013, 33-51.
  - 6 *Studiegids bacheloropleiding Krijgswetenschappen* (NLDA), Breda, augustus 2015, 17: 'Daarbij wordt van iedere officier, cq. leider, verwacht dat hij op zijn niveau competent kan functioneren als "krijger, manager en diplomaat", via <www.defensie.nl/binaries/defensie/documenten/brochures/2015/09/03/studiegids-bachelor-krijgswetenschappen/STUDIEGIDS_KW_2015-2016.pdf>, benaderd 12-1-2016.
  - 7 In de woorden van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) is veiligheid de belangrijkste functie van de overheid: 'het verzekeren, [...] van de fysieke veiligheid van de burgers'. Zie: WRR, *De toekomst van de nationale rechtsstaat*, Den Haag: Sdu uitgeverij 2002, 53.

Figuur 1 Veiligheid

contracttheorieën verklaard. Burgers staan een deel van hun individuele rechten en aanspraken af aan de staat. Denkt u aan privacy, maar ook aan geld (bijvoorbeeld belastingen). In ruil hiervoor verschaft de staat veiligheid aan het collectief. Eigenrichting wordt vervangen door collectieve geschillenbeslechting met onafhankelijke rechters. En het geweldsmonopolie is in handen van de overheid.

Deze klassieke gedachte staat door ontwikkelingen, van economisch tot technisch, onder druk.⁸ Alternatieve vormen van geschillenbeslechting zijn beschikbaar; eigenrichting via *Geen Stijl* en andere platforms floreert;⁹ particuliere beveiligingsbedrijven (en *contractors*) hebben een opmars gemaakt, inclusief de lobby om daarbij geweld te mogen gebruiken.¹⁰ En omdat veel digitale infrastructuur en diensten in private handen zijn moet de overheid digitale veiligheid onder meer via 'publiek-private' samenwerking realiseren.¹¹

De rol en positie van de overheid inzake veiligheid is dus niet 'in beton gegoten' maar evolueert naar gelang noodzaak, mogelijkheden en opportuniteit.

De hedendaagse opvatting over veiligheid heeft zich na 9/11 gevormd. Tot die tijd hanteerden beleidsmakers een dichotoom veiligheidsconcept bestaande uit interne en externe veiligheid.¹² De terreuraanslagen van 15 jaar geleden maakten pijnlijk duidelijk dat externe gebeurtenissen wereldwijde effecten kunnen veroorzaken. Dit geldt trouwens ook voor andere sectoren, zie de kredietcrisis, het vluchtelingenvraagstuk of klimaatverandering.

Het huidige Nederlandse veiligheidsbegrip is gebaseerd op de noties 'nationale veiligheid' en 'vitale belangen'. Deze noties zijn in veiligheidsstrategieën verwoord. De essentie ziet u in de figuur. Vitale belangen zijn: territoriale, fysieke, economische, ecologische veiligheid, politieke en sociale stabiliteit,¹³ en de internationale rechtsorde.¹⁴ Deze vitale belangen werken op elkaar in.

De Nederlandse overheid staat uiteindelijk voor de klassieke taak Nederlands vitale belangen te beschermen, ook in het digitale domein. Dat vitale sectoren doorsneden zijn met digitale systemen, en dat deze laatste zelf meestal ook als vitaal aangemerkt zijn, mag helder zijn. Denk bijvoorbeeld aan telecommunicatie.

En daarmee doet zich iets interessants voor. Van oudsher kennen we vitale belangenorganisaties die dit belang als eerste behartigen, denkt u

8 Zie voor het pleidooi om veiligheid (daarom) weer een plaats in de Grondwet te geven: Marjolein van Asselt & Beatrice de Graaf, 'Veiligheid terug in onze Grondwet', in: *NRC Handelsblad*, 13-14 augustus 2013.

9 Zie bijvoorbeeld het Opiniestuk van de (toenmalige) korpschef van de politie Haaglanden, Henk van Essen, 'Het recht op privacy kun je ook verliezen', *Algemeen Dagblad* 20-4-2013, via <www.ad.nl/ad/nl/1012/Nederland/article/detail/3428739/2013/04/20/Het-recht-op-privacy-kun-je-ook-verliezen.dhtml>; 'Politie waarschuwt voor eigenrichting via sociale media', <www.beveiliging.nl/nieuws/politie-waarschuwt-voor-eigenrichting-via-sociale-media>, benaderd 13-1-2016.

10 Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV), *Piraterijbestrijding op zee. Een herijking van publieke en private verantwoordelijkheden* (Rapportnr. 72) 2010; Adviescommissie gewapende particuliere beveiliging tegen piraterij - Geweldsmonopolie en piraterij, *Kamerstukken II* 2011-12, 32 706, nr. 19.

11 Zie de Ministerie van Veiligheid en Justitie, *Nationale Cyber Security Strategie* (NCSS-1 2011), in: *Kamerstukken II* 2010-11, 26 643, nr. 174.

12 E.T. Brainich von Brainich Felth, *Het systeem van crisisbeheersing; bevoegdheden en verplichtingen bij de voorbereiding op en het optreden tijdens crises*, Den Haag: Boom 2004.

13 *Kamerstukken II* 2006-07, 30 821, nr. 2, Strategie Nationale Veiligheid, 3: 'Vitaal belang: belang dat bepalend is voor de instandhouding van de territoriale, fysieke, economische, ecologische veiligheid en voor de politiek en sociale stabiliteit en maakt dat door het deels of geheel verstoord raken of wegvallen van dat belang het functioneren van de staat en de samenleving in potentie of feitelijk in gevaar komt'.

14 *Kamerstukken II* 2012-13, 33 694, nr. 1, Internationale Veiligheidsstrategie – Veilige wereld, veilig Nederland; en *Kamerstukken II* 2014-15, 33 694, nr. 6 bijlage, Beleidsbrief Internationale Veiligheid – Turbulente Tijden in een Instabiele Omgeving.

maar aan de waterschappen voor onze ecologische veiligheid. Maar voor digitale veiligheid is deze belangenbehartiging verkaveld, tot grote zorg van menig digitaal deskundige.¹⁵ Gelukkig betekent dit niet dat niemand zich druk maakt over digitale veiligheid. Integendeel, zo zal blijken.

Legitimiteit

Tonke Dragt legt in *De brief voor de koning* de werking van legitimiteit prachtig vast in een gesprek tussen Tirillo de nar en één van 's konings ridders.

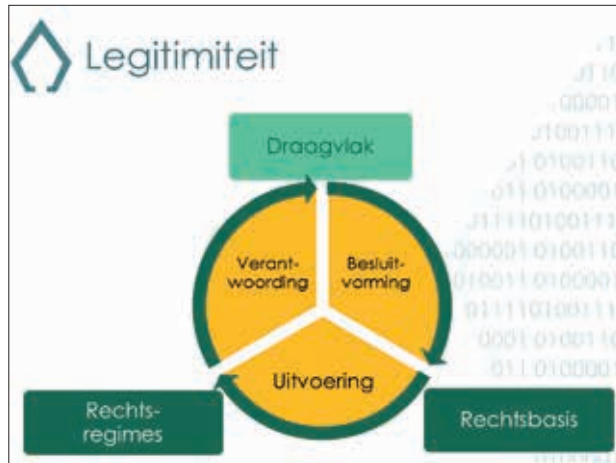
'Goed gesproken, ridder', zei de nar. 'Als u maar onthoudt dat u, als u tegen het kwaad vecht, zelf nog niet goed bent! Goed en kwaad zijn elkaanders vijanden, maar ze kunnen dicht bij elkaar liggen.'¹⁶

In Tirillo's woorden ligt het legaliteitsbeginsel besloten. Ten eerste moet de ridder de goede dingen doen: het kwaad bevechten. Ten tweede dient dit op de juiste (strijd)wijze te gebeuren; zoniet dan verwordt de ridder zelf tot kwaad. De brug tussen veiligheid en recht wordt in de democratische rechtsstaat gevormd door 'legitimiteit'. Legitimiteit bestaat uit twee delen.¹⁷ Het ('harde') legaliteitsbeginsel eist allereerst dat overheidsoptreden dat ingrijpt in de rechten van burgers (en bedrijven) een rechtsbasis heeft. Daarna moet dat overheids-optreden de door de wetgever gestelde rechtsregels of regimes volgen. Bijvoorbeeld: de politie mag pas 'hacken' als de wetgever daarvoor een basis heeft gecreëerd, en als de politie daarbij alle procedures en randvoorwaarden naleeft.

Het 'zachtere' democratische aspect 'draagvlak' verlangt publieke of parlementaire steun voor zowel de rechtsbasis, de rechtsregimes als de uiteindelijke effecten van overheidsoptreden.

De interactie tussen draagvlak-rechtsbasis-rechtsregimes is voortdurend relevant:

- vóór, tijdens en ná *besluitvorming* bij creëren van een rechtsbasis en bijbehorende rechtsregels;
- tijdens de *uitvoering* en
- gedurende het *verantwoorden* van besluitvorming en uitvoering.

Figuur 2 Legitimiteit

En laat ik helder zijn: hoe ingrijpender het overheidsoptreden (huidig of beoogd), des te belangrijker draagvlak, verantwoording en toezicht worden.¹⁸ Dat heeft de geschiedenis ons vele malen geleerd.

Veiligheid tot (w)elke prijs?

Legitimiteit als brug tussen veiligheid en recht brengt ook een ander spanningsveld in beeld. Collectieve veiligheid maakt economisch en sociaal welzijn en welvaart mogelijk. Maar veiligheid vraagt offers, en de vraag is *vanaf welke moment en tot welke prijs* wij als burgers veiligheid van de overheid verlangen.¹⁹ En wat ons dit in termen van (individueel of collectief) *welzijn* oplevert.²⁰

15 Zie het pleidooi van Ronald Prins (CEO Fox-IT), 'Nederland heeft een cybercommissaris nodig', in: Pim van de Dool, *NRC Handelsblad*, 12-12-2015 <www.nrc.nl/handelsblad/2015/12/12/nederland-heeft-een-cybercommissaris-nodig-1566649>.

16 Tonke Dragt, *De brief voor de koning*, Den Haag: Leopold 1987, 305.

17 P. Duchaine, 'Effectiviteit, legitimiteit en verantwoordelijkheid', in: A. Wagemaker & F. van Nijnatten, *Minuutschoten – Liber Amicorum voor Hans Bosch*, 2013, 25-28; of P.A.L. Duchaine en T.D. Gill, 'De legitimering van statelijk geweldgebruik na 9/11', in: F. Osinga, J. Soeters, W. van Rossum (reds.), *Nine eleven: tien jaar later*, Amsterdam: Boom 2011, 216-234 (ook verschenen als: NL ARMS 2011).

18 Commissie van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (CTIVD), *Reactie CTIVD op concept-wetsvoorstel Wiv 20XX*, 2015, p. 1, <www.ctivd.nl/actueel/nieuws/2015/09/03/reactie-ctivd-concept-wetsvoorstel>.

19 Ook zo: Dennis Broeders, *Het geheim in de informatiesamenleving* (oratie EUR), Rotterdam 2015, 27, zie <www.wrr.nl/fileadmin/nl/Presentaties/Dennis_Broeders/Het_geheim_in_de_informatiesamenleving_Oratie_Dennis_Broeders_okt_2015.pdf>.

20 Ministerie van Veiligheid en Justitie, *Nationale Cyber Security Strategie-2 – Van Bewust Naar Bekwaam* (NCSS-2), Den Haag: NCTV 2013, 9.

Maar het betekent ook dat bij gebrek aan offers, veiligheid niet opgeëist kan worden. Ik betwijfel of iedereen hiervan doordrongen is. Hoewel het regelmatig voorkomt is het in mijn ogen vrij immoreel om *wél* veiligheid te vragen, daartoe zelfs ook taken toe te laten bedelen, maar daarbij *géén* middelen (budget en bevoegdheden) toe te kennen.

Laat ik dit uitleggen via het eenvoudige voorbeeld van een studentenfiets hier in Amsterdam. Stel: u studeert hier. Rechten of zo. Aan de UvA. U bent bekend met het feit dat uw mobiliteitsconcept voor anderen een essentiële schakel is in een malafide economisch businessmodel. Ondanks uw eigen voorzorgsmaatregelen – u had de fiets met een goed slot voor uw grachtenwoning vastgezet – wordt uw fiets ten derde male ontvreemd. Tot nu had u uw verlies genomen. Maar met de derde diefstal is de maat vol. U benadert de gemeente en eist – tezamen met uw straatbewoners die u via een app hebt gemobiliseerd – van uw overheid méér veiligheid.

Van een kloof tussen burger en overheid is deze keer geen sprake: uw lokale overheid doet u prompt een voorstel. Boven uw voorkeur – met uitzicht op uw fietsenstalling – zal een camera worden geplaatst. Dat zal fietsendieven afschrikken en mocht dit falen, in ieder geval opsporing en vervolging vereenvoudigen. Denkend aan uw al dan niet ‘wisselende contacten’ die bij uw studentenleven horen, stelt u – wat mij betreft terecht – dat u ‘niets te verbergen hebt, maar dat hoeft niemand te weten’.²¹ Oftewel: u wijst een inperking van uw vrijheden, uw recht op privacy, af.

Uw overheid is niet voor één gat te vangen: ze biedt een alternatief. Aan het begin en einde van de gracht komt 24/7 een BOA te staan. De

kosten, 100.000 euro, worden hoofdelijk over de straatbewoners omgeslagen en via gemeentelijke belastingen geïnd. Ook dit voorstel verwerpt u: een vijfde of zesde brikke of een goede verzekering zijn goedkopere alternatieven. Het ongemak dat u wellicht nogmaals een lege fietsenstalling aantreft en uw ‘mobiliteit’ ernstige gebreken vertoont, neemt u op de koop toe.

Los van de individuele keuzeruimte is dit spanningsveld ook – of vooral – relevant voor de overheid zelf. In de democratische rechtsstaat is het immers *de wetgever* die bepaalt waar die balans tussen veiligheid – rechten – welzijn in collectief opzicht ligt. En de wetgever is nog steeds de regering en het parlement.²² En dat zijn wij (het volk dus)! Hoezo nepparlement? Mocht u nog twijfelen aan het belang van doordachte verkiezingen, zie hier! Ik kom ook hier nog op terug.

Cyberspace

Als derde moet ik kort uitleggen wat ik onder het digitale domein versta. Ik beperk me hier tot de omschrijving die de Commissie Dessens gebruikte:

‘Het cyberdomein [PD: digitale domein/cyberspace] is het conglomeraat van ICT-middelen en -diensten en bevat alle entiteiten die digitaal verbonden (kunnen) zijn. Het domein omvat zowel permanente verbindingen als tijdelijke of plaatselijke verbindingen evenals de gegevens (data, programmacode, informatie, etcetera) die zich in dit domein bevinden waarbij geen geografische beperkingen zijn gesteld.’²³

In een wat schoolser overzicht gaat het om de volgende entiteiten – die zich stuk voor stuk tegelijkertijd op diverse locaties kunnen bevinden – en waarbij communicatie en informatie (transport, opslag, bewerking, etc.) centraal staan:

- personen (gebruikers, beheerders, etc.);
- digitale identiteiten (van deze personen of organisaties);
- digitale objecten, waaronder (a) protocollen,

21 Naar Loesje <www.loesje.nl/posters/nl1210_0/>.

22 Regering plus Staten-Generaal, zie art. 81 Grondwet. De wetgever is daarnaast belast met de allocatie van middelen (via begrotingswetten) waarmee (cyber security) beleid tot stand wordt gebracht.

23 C.W.M. Dessens, *Evaluatie Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2002 - Naar een nieuwe balans tussen bevoegdheden en waarborgen*, 2014, in: *Kamerstukken II* 2013–14, 33 820, nr. 1 bijlage, 85.

firmware, operating systems, applicaties en (b) vooral ook data; en ten slotte

- fysieke objecten waarop deze digitale identiteiten en digitale objecten ‘draaien’ (servers, routers, zenders, kabels, computers, etc.).

Hoewel dit domein vooral eerbare bedoelingen kende toen de mens het tot stand bracht, denk aan *BOL.com*, *Amazon* of *Google*, kunnen de techniek en de verschillende entiteiten ook voor malafide doeleinden worden aangewend. Kijk maar naar de grote hoeveelheden spam in uw mailbox.

In zo’n geval dient zich een inbreuk op digitale veiligheid aan. En komt er een moment dat u – denkt u terug aan het verlies van uw studentenfiets – een beroep op uw overheid gaat doen... en meer veiligheid verlangt, digitale veiligheid.

Cyber security paradigma’s

Dit brengt mij op het vierde punt. Zodra burgers of bedrijven (of parlementariërs) voldoende appèl op de overheid doen of onveiligheid anderszins de beleidsagenda bereikt,²⁴ start een beleidscyclus. Ik zal die niet helemaal met u doorlopen. Ik beperk me tot facetten van de uitkomst.

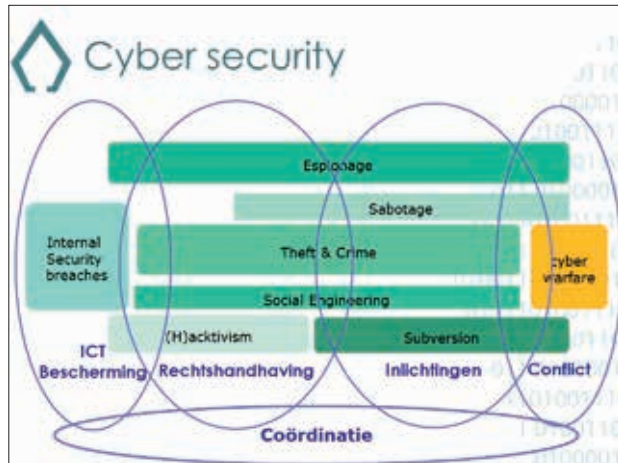
Digitale (on)veiligheid

De regering definieert digitale veiligheid als:

‘het streven naar het voorkomen van schade door verstoring, uitval of misbruik van ICT en, indien er toch schade is ontstaan, het herstellen hiervan.’²⁵

Inbreuken kunnen verschillende vormen aannemen.²⁶ Dit brengt mij op de eerste mythe [#1]: het is een misvatting dit gehele spectrum van inbreuken te karakteriseren als *cyber crime* of *cyber warfare*.²⁷ Deze generalisaties zijn bovenal verwarrend: het is beter naar de motieven achter de inbreuken te kijken. Deze variëren van vermaak,²⁸ treiteren,²⁹ activisme, chantage, tot economisch of militair gewin. Een grote verscheidenheid dus.³⁰ Het schema maakt dit duidelijk.

Het verbeteren van digitale veiligheid is rond

Figuur 3 Cyber security

vier paradigma’s geconstrueerd: bescherming van ICT, rechtshandhaving, inlichtingen en conflict.³¹ Deze paradigma’s bieden een bestuurlijk, juridisch en organisatorisch kader waarbinnen de overheid en private partijen hun bijdrage leveren. De paradigma’s bepalen allereerst de taak (inclusief de rechtsbasis daarvoor), het toe te passen rechtsregime, de gezagsrelaties en het toezichtmechanisme. Deze vier paradigma’s maken dat verschillende departementen een rol bij *cyber security* spelen.

En om deze verschillende inspanningen onderling af te stemmen, is een vijfde paradigma, horizontale coördinatie, nodig.

24 Zie Maarten Rothman & Theo Brinkel, 'Of Snoops and Pirates: Competing Discourses of Cyber Security', in: P. Duchaine, F. Osinga and J. Soeters (eds.), *Cyber Warfare: Critical Perspectives* (NL ARMS 2012), The Hague: TMC Asser Press 2012, 49-72.

25 Ministerie van Veiligheid en Justitie, *Nationale Cyber Security Strategie-2 – Van Bewust Naar Bekwaam* (NCSS-2) Den Haag: NCTV 2013.

26 Ministerie van Veiligheid en Justitie, *Cybersecuritybeeld Nederland 2015*, Den Haag: NCSC 2015.

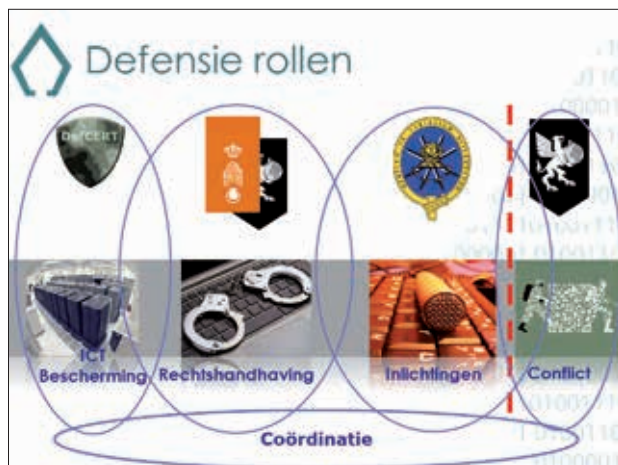
27 Zie bijvoorbeeld Albert Benschop, *Cyberoorlog: slagveld internet*, Tilburg: De Wereld 2013.

28 'Lulz': (voor de) lol.

29 'Trolling': het treiteren, plagen op internet, zie <www.360magazine.nl/politiek/4213/wat-beweegt-de-trol" \ "VJ3Dh4ABA">.

30 Waarbij het gros van de inbreuken uit spionage en strafbare feiten bestaat: Ministerie van Veiligheid en Justitie, *Cybersecuritybeeld Nederland 2015*, Den Haag: NCSC 2015, 10.

31 P.A.L. Duchaine, 'The Notion of Cyber Operations', in: N. Tsagourias & R. Buchan, *Research Handbook on International Law and Cyber Space*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing 2015, 211-232.

Figuur 4 Defensierollen

Over de rol van de krijgsmacht in dit geheel bestaan zeker twee mythen: ten eerste (mythe #2) dat de ‘bescherming van het digitale domein’, het totale Nederlandse dus – bij gebrek aan anderen – een verantwoordelijkheid van de krijgsmacht zou moeten zijn. En vervolgens dat (mythe #3) iedere rol van de krijgsmacht leidt tot ‘militarisering’, wat daarmee ook bedoeld mag worden.³² Ik zal beide mythen hierna weerleggen.

Defensierollen

Uiteraard speelt defensie een rol in het digitale domein. Alleen al vanwege onze territoriale veiligheid. Dit rechtvaardigt allermindst de vierde mythe [#4] dat de rol van defensie beperkt is tot ‘digitale oorlogvoering’ of *cyber warfare*. Defensie zal namelijk om te beginnen, net als andere organisaties, haar eigen deel van het digitale domein beschermen. Daarnaast is defensie via de Koninklijke Marechaussee betrokken bij rechtshandhaving, en via de MIVD bij inlichtingen. En inderdaad – maar dus niet alleen – bij oorlog en conflict.

Daarmee is ook de opvatting, de vijfde mythe [#5] weerlegd dat iedereen bij defensie op dezelfde manier in het digitale domein staat. De verschillende rollen kennen een verschillende taak, verschillende mores en taal, verschillende bevoegdheden, en ook verschillende verantwoordings- en toezicht-mechanismen.

De meeste defensierollen associeer ik met de functies van een bastion: een beschermde versterkte positie, waarbinnen het veilig is, en van waaruit een goed overzicht op omgeving bestaat. Slechts een deel van de defensie-inspanningen in het digitale domein associeer ik met (de punt van) het zwaard of de speer. Voor de scherpe ogen: *ascalon*.

Ook defensie hanteert een vijfde rol om het geheel te coördineren. Het totaal van alle defensie-inspanning is immers zo sterk als de zwakste schakel. Wat dat betreft zijn vestingbouwers een voortdurende bron van inspiratie.

Ik zal de eerste vier rollen één voor één belichten. Coördinatie laat ik voor wat het is.

• Bescherming

Als eerste bescherming van ICT, van het digitale domein. Net als elders is de bescherming van defensie-ICT zeer divers van aard en kent zij verschillende invalshoeken. Deze variëren van (eisen voor) fysieke beveiliging, (regelgeving over) informatiebeveiliging, bewustwording, opleidingen van personeel alsmede de mentale of feitelijke weerbaarheid (‘resilience’).

Hoewel ik hiervoor slechts het symbool van het Defensie *Computer Emergency Response Team* (DefCERT) heb gebruikt, zijn meer organisatie-delen betrokken. Ik denk aan het Joint Informatie Voorzieningscommando, de Afdeling Operations van de Defensie Materieel Organisatie (DMO-Operations), de Beveiligingsautoriteit (BA), maar ook het Defensie Cyber Expertise Centrum. Maar ook alle individuele militairen en commandanten. Zij allen dragen hun steentje bij.

Het borgen van veiligheid kent hier een relatief

32 Zie bijvoorbeeld Albert Benschop, *Cyberoorlog: slagveld internet*, Tilburg: De Wereld 2013; en WRR, *De publieke kern van het internet*, Amsterdam: AUP 2015, 21, waarbij de WRR kennelijk doelt op het enkele feit dat krijgsmacht het digitaal domein als een domein typeren waarin zij – naast anderen – actief zijn. Zie echter pagina 26 voor een bredere opvatting in termen van een trend waarin een militair-industrieel complex actief is.

beperkt juridische kader, waarbij het beschermen van grondrechten een prominente rol inneemt. De uiteindelijke beschermingsrol moet – zoals betoogd – getoetst worden aan de eisen van veiligheid en legitimiteit.

- *Rechtshandhaving*

De tweede rol is rechtshandhaving. Hoewel ik het causale verband uiteraard niet aan kan tonen, heeft de politieorganisatie van Defensie, de Koninklijke Marechaussee, na een prikkelend Editoriaal in de *Militaire Spectator*³³ sinds 2013 het digitale domein omarmd.³⁴

De *Militaire Spectator* wees allereerst op het feit dat de marechaussee vol geraakt zou worden door het wetsvoorstel *Computercriminaliteit III*, dat uiteindelijk vorige maand aan de Tweede Kamer is aangeboden.³⁵ Ten tweede voorspelde de *Militaire Spectator* dat zodra het Defensie Cyber Commando actief zou worden, de beoordeling van de rechtmatigheid van dit digitale geweldgebruik bij de marechaussee zou komen te liggen. En *last but not least*, dat waar technologie tot aanpassing van sociaal gedrag leidt, ook malafide uitwassen die binnen de taakstelling van de marechaussee liggen, een zaak van de KMar worden. Een digitaal reveille dus.

Daarbij is het interessant dat een Brits IT tijdschrift afgelopen oktober meldde dat digitale criminaliteit de fysieke variant(en) overtreft.³⁶ Los van hoe dit gemeten is, en aangenomen dat het juist is, roept het de vraag op wanneer politieorganisaties – niet alleen de KMar dus – dit gegeven in werving, opleiding en organisatie zullen verdisconteren.

En dan hebben we het nog niet gehad over de vraag wat we moeten verstaan onder de handhaving van de openbare orde in het digitale domein?³⁷ Gaat de marechaussee óók digitaal fulminerende (militaire) Twitteraars in toom houden? Of zou dat onder militaire justitiabelen niet voorkomen?

Opsporingsinstanties zoals de KMar zijn afhankelijk van de wetgever. De wetgever bepaalt immers welk digitaal gedrag wel of niet strafbaar wordt gesteld.³⁸ Het bezien en zo

nodig toekennen van adequate opsporingsbevoegdheden dient hiermee gelijke tred te houden. Als *fysieke* criminele handelingen door gebruik van digitale technieken achterwege blijven, of als opsporing effectiever en efficiënter langs digitale weg kan verlopen, moeten opsporingsmogelijkheden herzien worden. Ook hier is de wetgever aan zet.

Voor diegenen die in de zesde mythe [#6] geloven, dat legitimiteit en vooral draagvlak van weinig waarde zijn in het digitale domein, wijs ik graag op het oorspronkelijk voorgestane decryptiebevel, dat na de internetconsultatie,³⁹ niet meer in het huidige wetsvoorstel CCIII terugkeerde! Zo ziet u maar dat een publieksconsultatie en campagne van belangengroepen wel degelijk effect kan hebben.

- *Inlichtingen*

Ik kom op de derde defensierol. Digitale inbreuken of bedreigingen kunnen ook de verantwoordelijkheid van inlichtingen- en veiligheidsdiensten raken. Dit is het domein van de AIVD en de MIVD. Zij raken betrokken bij – kortgezegd – een bedreiging van de nationale veiligheid. Die taakstelling is gelimiteerd, anders dan vaak wordt gedacht (mythe #7). Onze inlichtingendiensten voeren bijvoorbeeld geen oorlog.

Zoals dat in een rechtsstaat hoort, en zeker bij I&V diensten, zijn de taakstelling, de bevoegdheden, de wijze van uitoefening van die bevoegdheden, alsmede het toezicht daarop, door de wetgever bepaald. Ook in deze rol is de wetgever aan zet.

33 De redactionele column.

34 Editoriaal 'Cyber & marechaussee', in: *Militaire Spectator*, vol 182, 2013-6, 278-279.

35 *Kamerstukken II*, 2015–16, 34 372, nrs. 2-3.

36 *SC Magazine*, 'Cyber-crime overtakes physical crime in the UK', 15-10-2015, <www.scmagazineuk.com/cyber-crime-overtakes-physical-crime-in-the-uk/article/445014/>.

37 Kim Bos & Martin Kuiper, 'U twittert wel heel veel, zei de politie', in: *NRC Next*, 20-1-2016, <www.nrc.nl/next/2016/01/20/u-twittert-wel-heel-veel-zei-de-politie-1578392>.

38 Denk bijvoorbeeld aan een *Distributed Denial of Service* of 'DDOS-aanval' op een bancaire website. Zie artikel 161sexies Sr.

39 Zie de internetconsultatie: <www.internetconsultatie.nl/computercriminaliteit>.

Dat de digitale werkelijkheid enerzijds en de wet (de WIV) uit 2002 (maar qua ontwerp uit 1993) anderzijds, uit de pas lopen, is inmiddels meermalen vastgesteld. Uitbreiding en aanpassing van bevoegdheden is dan ook voorzien. Maar meer bevoegdheden vragen ook op een bezinning op *verantwoorden*, en dus op de toezichtstructuur en de bevoegdheden die de toezichthouders krijgen.

De wetgever zal ook hier kleur moeten bekenen. Draagvlak zal daarbij een belangrijk item zijn. Uit de internetconsultatie bleken ernstige bedenkingen tegen enkele voorziene nieuwe bevoegdheden.⁴⁰ Ook werd het toezicht onvoldoende geacht.⁴¹ Onder de 557 insprekers

bevonden zich niet de minsten: *Greenpeace International*, *Bits of Freedom*, Nederland ICT, en Google. Maar ook individuen zoals mr. W. van Amerongen uit Den Haag, en de markante 'Anoniem aub – De Nederlandse overheid is al een Stasi'.

Ook hier speelt de balans tussen veiligheid, rechten van burgers én bedrijven, alsmede welvaart en welzijn een belangrijke rol. Het feit dat rechten en vrijheden daadwerkelijk in (relatieve) veiligheid te genieten zijn, draagt bijvoorbeeld bij aan een hoger welzijn en welvaren. Denkt u maar terug aan uw fiets.

Deze balans is overigens geen vaststaand gegeven. Zij volgt in zekere zin dagkoersen. Maatschappelijke en parlementaire opvattingen fluctueren. Na 9/11 (2001) en de aanslagen in Madrid en Londen nam het belang van veiligheid ten koste van mensenrechten toe.⁴² Edward Snowdens onthullingen leidden tot hernieuwde aandacht voor grondrechten en vrijheden. De recente opkomst van ISIS en de aanslagen in Parijs veroorzaakten juist weer een tegengestelde beweging waarbij veiligheid weer aan belang wint. Ook hier geldt de vraag: hoeveel veiligheid, tot (w)elke prijs? ⁴³

Cyber warfare

Ten vierde wil ik met u over het slagveld van de toekomst spreken, het digitale domein en het informatiedomein. Voor wie denkt dat het allemaal zo'n vaart niet zal lopen, wijs ik graag op het feit dat Chinese en Russische strategen het gebruik van dit domein al decennia doordenken.⁴⁴ Het Chinese *Unrestricted Warfare* dat uiteen zet hoe China de VS kan verslaan, verscheen al in 1999. En het blijft niet bij denken: de Verenigde Staten,⁴⁵ de Russische Federatie⁴⁶ maar ook ISIS/ISIL maken duidelijk hoe je oorlogvoering in het informatie- en digitale domein in de praktijk brengt.⁴⁷

Onze westerse militaire cultuur heeft een voorliefde voor kinetische actie: oftewel voor zwaarden (vroeger dan), (nu) geweren en granaten.⁴⁸ Daar staat een andere benadering

40 Zie <www.internetconsultatie.nl/wiv>.

41 Zie voor de aparte reactie van de toezichthouder op het voorstel: CTIVD, *Reactie CTIVD op concept-wetsvoorstel Wiv 20XX*, 2015, <www.ctivd.nl/actueel/nieuws/2015/09/03/reactie-ctivd-concept-wetsvoorstel>.

42 Zie bijvoorbeeld de behandeling van gevangen, zoals beschreven in: Philippe Sands, *Torture Team. Rumsfelds Memo and the Betrayal of American Values*, New York: Palgrave MacMillan, 2008.

43 Zo ook Bram van Bruggen & Matthijs van de Burgwal, "1984" was een dystopie, geen handleiding, in: *NRC Handelsblad* 14-12-2015.

44 Zie Qiao Liang, Wang Xiangsui, *Unrestricted warfare: China's masterplan to destroy America*, Panama: Pan American 2002. Mark Galeotti, 'The 'Gerasimov Doctrine' and Russian Non-Linear War', in: *Moscow's Shadows* (blog), 6-7-2014, zie <inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>; Charles K. Bartles, Getting Gerasimov Right, in: *Military Review* (Jan-Feb 2016), 30-38, zie <usacac.army.mil/CAC2/MilitaryReview/Archives/English/MilitaryReview_20160228_art009.pdf>.

45 Zie o.a. Shane Harris, *@War: The Rise of the Military-Internet Complex*, Boston-New York, Eamon Dolan/Houghton Mifflin Harcourt 2014.

46 Kenneth Geers (ed.), *Cyber War in Perspective: Russian Aggression against Ukraine*, Tallinn: CCDCOE 2015; Ulrik Franke, *War by non-military means - Understanding Russian information warfare*, Stockholm: Swedish Defence Research Agency 2015; Thomas Elkjer Nissen, *#TheWeaponizationOfSocialMedia - @Characteristics_of_Contemporary_Conflicts*, Copenhagen: Royal Danish Defence College 2015.

47 Zie het gebruik van social media door ISIS: J.M. Berger & Jonathan Morgan, *The ISIS Twitter Census Defining and describing the population of ISIS supporters on Twitter*, Washington DC: The Brookings Institution 2015; Christina Schori Liang, *Cyber Jihad: Understanding and Countering Islamic State Propaganda* GCSP Policy Paper 2015/2.

48 Martijn Kitzen, 'Western military culture and counter-insurgency, an ambiguous reality', in: *Scientia Militaria: South African Journal of Military Studies* 40-1, 2012, 123-134. Kitzen baseert zich op o.a. J. Lynn *Battle: a history of combat and culture from ancient Greece to modern America*, Boulder: Westview Press 2003, xix en V.D. Hanson, *The western way of war - infantry battle in Classical Greece*, London: Hodder & Stoughton 1989.

49 David Kilcullen, *The Accidental Guerrilla*, Oxford: OUP 2009, p. 300: 'In military terms, for Al Qaida the 'main effort' is information; for us, information is a "supporting effect"'

50 Jennifer Valentino-DeVries, Lam Thuy Vo & Danny Yadron, 'Cataloging the World's Cyberforces', in: *The Wall Street Journal*, 28-12-2015, via: <<http://graphics.wsj.com/world-catalogue-cyberwar-tools/>>.

tegenover. Voor strijdgroepen zoals Al Qaeda en ISIS is de informatie-operatie het zwaartepunt, de fysieke actie is daaraan ondergeschikt.⁴⁹

Een deel van het westen heeft deze graal ook ontdekt. Op dit moment hebben 29 staten uitgesproken dat zij operationele cybercapaciteit voor militaire operaties ontwikkelen of bezitten.⁵⁰

Over de portee van die operationele capaciteiten bestaan nogal wat misverstanden. Het is een mythe [#8] dat cybercapaciteiten alleen *high tech* ICT oplossing bevatten. De actualisering van de Defensie Cyber Strategie van vorig jaar februari maakt – zij het voorzichtig – duidelijk dat cybercapaciteiten – wapens in de volksmond – zowel ‘hard’ als ‘soft’ zijn.

Hard cyber maakt gebruik van een ‘gaatje’ in de bescherming of van een kwetsbaarheid in digitale objecten, waardoor een stukje software (malware) zijn werk kan doen [Stuxnet].⁵¹ Wapen en doelwit bevinden zich beiden in cyberspace, en de uitkomst is het gevolg van ‘dwang’. *Soft cyber* daarentegen gebruikt cyberspace als medium om informatie te verspreiden. Hierbij is sprake van indirecte beïnvloeding. We zien dit duidelijk terug bij ISIS.

Een andere mythe [#9] is de idee dat cybercapaciteiten ‘vaak slechts *eenmalig* inzetbaar zijn en veelal een *beperkte* levensduur hebben.’⁵² Van het fameuze Stuxnet is bekend dat het meermaals en gedurende langere tijd werd ingezet in Iraanse nucleaire faciliteiten.⁵³ Ook DDoS-aanvallen kunnen meermalen gebruikt worden.⁵⁴ Hoe banaal sommigen deze methode ook vinden!

Ten slotte werd de mythe [#10] verlaten dat cybercapaciteiten altijd strategische assets zijn die slechts voor strategische doeleinden worden ingezet. Kort en goed: cybercapaciteiten die als middel of methode van oorlogvoering kunnen worden ingezet, bestrijken een spectrum van *high* tot *low tech*, van strategisch tot tactisch, en van *hard* tot *soft power*.

Figuur 5 Oorlogsrecht

Inzet van deze capaciteit vraagt uiteraard wel om – ten eerste – de eigen ‘dekking hoog te houden’, en – ten tweede – om inlichtingen. Immers, zonder informatie geen operatie. Of het nu in de fysieke of in de digitale wereld is, operationele capaciteit is bedoeld voor militaire operaties, waaronder gewapend conflict.

Oorlog

Dat brengt mij uiteindelijk op oorlog en de veel gehoorde ‘mening’ (mythe #11) dat moderne techniek zoals *cyber warfare* (digitale oorlogvoering) niet in het oude oorlogsrecht past.

51 Zie bijvoorbeeld Stuxnet: David Sanger, *Confront and Conceal: Obama's Secret Wars and Surprising Use of American Power*, New York: Crown 2012, 188 e.v.; en Ralph Langner, *To Kill a Centrifuge - A Technical Analysis of What Stuxnet's Creators Tried to Achieve*, 2013, <www.langner.com/en/wp-content/uploads/2013/11/To-kill-a-centrifuge.pdf>.

52 DCS 2012, 7 (Kamerstukken versie).

53 Waarbij het moment van locale ontdekking en publieke bekendheid kunnen verschillen. Zie: Ralph Langner, *To Kill a Centrifuge - A Technical Analysis of What Stuxnet's Creators Tried to Achieve*, 2013, via <www.langner.com/en/wp-content/uploads/2013/11/To-kill-a-centrifuge.pdf>; David Sanger, *Confront and Conceal: Obama's Secret Wars and Surprising Use of American Power*. New York: Crown 2012.

54 Waarbij een slachtoffer zich uiteraard kan beschermen. Zie o.a. Carol Matlack, 'Cyberwar in Ukraine Falls Far Short of Russia's Full Powers,' in: *Bloomberg Business Week*, <businessweek.com/articles/2014-03-10/cyberwar-in-ukraine-falls-far-short-of-russias-full-powers>; *Reuters*, 'Ukrainian Authorities Suffer New Cyber Attacks,' <reuters.com/article/2014/03/08/us-ukraine-crisis-cyberattack-idUSBREA270FU20140308> (benaderd 11-3-2014). Ook Jason Andress & Steve Winterfeld, *Cyber Warfare: Techniques, Tactics and Tools for Security Practitioners*, 2nd ed., New York: Syngress, 2014, 139.

Laat ik die opvatting in verschillende stappen weerleggen. Ten eerste, inmiddels staat vast dat Cicero ernaast zat toen hij de stelling poneerde dat *het recht tijdens oorlog zwijgt*.⁵⁵ Het tegendeel is waar. Mijn eigen dienstvak voert niet voor niets het motto ‘ook tijdens oorlog spreekt het recht’. Uit een oogpunt van *beschaving* en *ridderlijkheid* lijkt me dit een verstandig standpunt.

Ik verwijs verder de liefhebbers graag naar mijn proefschrift, waarin ik ditzelfde punt maakte. Ik waarschuw u wel: het is een lijvig werk, maar u kunt zich beperken tot pagina 539, in de buurt van voetnoot 1179.⁵⁶ Bovendien denk ik aan de opmerking van Tirillo de nar, die ik bij het onderwerp ‘legitimiteit’ introduceerde: ‘de grens tussen goed en kwaad is dun...’. Overheidshandelen vraagt een basis, en volgt vastgestelde rechtsregels. Dat is wat ons onderscheidt van barbarij.

Het recht, het oorlogsrecht om precies te zijn, is nu precies *daarom* gemaakt: het erkent oorlogvoering als fenomeen, maar begrenst óók het daarbij te hanteren geweld. Nederland heeft op dit vlak een lange en indrukwekkende geschiedenis, getuige de Haagse Vredes-

conferenties (1899 en 1907). Maar denk vooral ook nu aan de vele internationale tribunalen die vanuit Den Haag hun taak in relatie tot oorlogsmisdrijven vervullen. Adeldom verplicht, en Nederland heeft op dit punt een reputatie hoog te houden.

Wat critici vaak vergeten, is het feit dat luchtwapens – intussen al decennia gemeengoed⁵⁷ – nooit tot een apart oorlogsrechtelijk regime hebben geleid. Dat kon omdat het internationale recht adaptief is, en het oorlogsrecht steeds in staat geweest nieuwe technologie te omarmen. Zo ook in het digitale domein. Nationale en internationale experts zijn het hier over eens.⁵⁸

Dit proces van adaptatie gaat evenwel niet zonder slag of stoot. Nieuwe techniek, nieuwe methoden, middelen, doelwitten en effecten, vragen – zoals ooit ook bij de invoering van het luchtwapen – om een herbezinning op de interpretatie van de verschillende onderdelen van het oorlogsrecht. Ik weet dat een aantal collega’s hier aan werkt. Laat ik twee aspecten kort noemen.

Op de eerste plaats het begrip ‘oorlog’. Ik begrijp dat dit een beladen term kan zijn. In meerdere opzichten. Ik heb ook begrip voor de verschillende belangen die spelen en effecten die het heeft. Ik heb mij eerder hard gemaakt voor een heldere stellingname.⁵⁹ Een van mijn oudere en wijze civiele collega’s wees mij toen op het feit dat naast de inhoud, *timing* ook belangrijk was. En ik geef toe: *I couldn’t agree more*.⁶⁰

Timing is inderdaad belangrijk. Bijvoorbeeld omdat de regering bijtijds een positie moet bepalen, in de wetenschap dat de feitelijke situatie uiteindelijk doorslaggevend zal zijn.⁶¹ De moderne ridders van de democratische rechtsstaat, officieren, verdienen het te weten binnen welke regels zij hun taak moeten uitvoeren.

Een tweede punt speelt zodra vastgesteld is dat er sprake is van een gewapend conflict. Zoals ik zei, gaat de toepassing van oorlogsrecht op cyberoperaties niet zonder slag of stoot.

55 Cicero: ‘Silent enim leges inter arma’.

56 P.A.L. Duchaine, *Krijgsmacht, Geweldgebruik & Terreurbestrijding. Een onderzoek naar juridische aspecten van de rol van strijdkrachten bij de bestrijding van terrorisme*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2008.

57 In de ogen van een sommigen is *Airpower* ondertussen de belangrijkste vorm van militaire macht, waarbij de concurrentie met *Seapower* overigens sterk is.

58 Adviesraad Internationale Vraagstukken en Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken (AIV & CAVV): *Digitale oorlogvoering*, Den Haag: AIV no. 77, 2011; CAVV no. 22, zie <www.aiv-advice.nl>. Zo ook: M.N. Schmitt (ed.), *Tallinn Manual on the International Law applicable to Cyber Warfare: Prepared by the International Group of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

59 Zie Stelling 6 ‘Politiek correct taalgebruik in relatie tot militaire inzet leidt tot “collateral damage” binnen de eigen gelederen’, P.A.L. Duchaine (2008) *Krijgsmacht, Geweldgebruik & Terreurbestrijding. Een onderzoek naar juridische aspecten van de rol van strijdkrachten bij de bestrijding van terrorisme*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers. Zie ook Paul Duchaine, ‘ISAF en oorlogsrecht: Door het juiste te doen, vreesst gij niemand’, in: *Militair Rechtelijk Tijdschrift*, vol 102, 2009-6, 277-300.

60 Zie de cartoon van Tom Jansen ‘Wij zijn in oorlog! En ik wens u allen nog een prettig weekend!’, (15-11-2016) <www.tomjanssen.net/prenten/0000002_november_15/oorlog_191115.jpg>.

61 Duchaine, P.A.L. & Pouw, E.H., *ISAF Operaties in Afghanistan: oorlogsrecht, doelbestrijding in counterinsurgency, ROE, mensenrechten & ius ad bellum*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2010, p. 46.

Weliswaar hebben verschillende experts hun visie bekendgemaakt, maar het is en blijft de visie van die experts.⁶² Ook de deskundigen die bij de totstandkoming van de Tallinn Manual, hét hulpmiddel bij de interpretatie van oorlogsrecht in cyberspace, erkennen dat het uiteindelijk staten zijn – en niet zij – die internationaal recht maken.⁶³

Nederland vormt op dit punt geen uitzondering. Sterker nog, niet alleen vanuit het oogpunt van legitimiteit maar vooral ook als wereldhoofdstad van het internationale recht: Nederland moet vooroplopen in het interpreteren van het oorlogsrecht in cyberspace.

Vanuit beide leeropdrachten lever ik graag mijn bijdrage aan dit werk. Ik zal u de details hier besparen, maar laat ik het zo samenvatten. Over het daadwerkelijk ‘aanvallen’ van digitale ‘objecten’, de daaruit voortvloeiende consequenties, inclusief ‘*collateral damage*’ moet nog behoorlijk wat denkwerk worden verricht.

... over ridders

Ik beloofde als laatste terug te komen op ridders... Het zal u waarschijnlijk niet verbazen dat ik *denkwerk* onder de moderne ridders, officieren, een belangrijke functie toedicht. Ik doel dan niet alleen op de strategische denkers, of de collega’s die het idee van de *thinking soldier* invullen. Ik doel dan op het fenomeen dat militaire inzet in steeds complexere omgevingen plaatsvindt. Daarvoor is *understanding* (inzien en doorzien) van deze complexe omgeving essentieel. Ik ben er van overtuigd dat een goede wetenschappelijke officiersopleiding de kans op succes bevordert.

Uiteraard denk ik ook aan de militair juristen, die commandanten bijstaan in het toepassen van recht rondom die militaire inzet. Op hen rust de plicht die commandanten in hun operationele werkelijkheid te kunnen bijbenen zodat ze als volwaardig raadgever geaccepteerd worden.

Ten slotte denk ik aan de cyberspecialisten, welke achtergrond zij ook hebben, welke rol zij

ook vervullen. Ook zij brengen met hun specifieke deskundigheid de krijgsmacht op een hoger vlak. Zodat deze, waar dan ook, daadwerkelijk veiligheid kan helpen verbeteren. Zo nodig met geweld, ook al is dat digitaal.

Tot slot

Ik wil besluiten door terug te komen op de titel van mijn oratie. Voor wie de achtergrond van ‘de brief aan de koning niet kent’, volgt een onverantwoord korte samenvatting.

Tijdens zijn wake in de nacht vóór zijn ridderslag, gaat Tiuri in op een smeekbede van een onbekende. Hij verlaat de wake, loopt daarmee zijn ridderslag mis, en begint aan een levensgevaarlijke tocht door een brief naar koning Unauwen te brengen. Kort nadat Tiuri deze brief van ridder Edwinem bij de koning heeft bezorgd, spreekt hij Tirillo de nar. Ik citeer dat moment:

Hij keek naar Tirillo en plotseling zag hij iets dat hem trof. Een ring aan diens linkerhand [...].

Hij boog zich naar voren en zei verbaasd: ‘U draagt ook zo’n ring... Zo’n ring als [...] Ridder Edwinem droeg!’

Tirillo glimlachte. ‘Ja zeker’ zei hij. ‘Koning Unauwen zei, toen hij mij hem gaf: “Je hoeft geen zwaard en schild te dragen om een ridder te zijn”.’

‘Ja’, zei Tiuri, ‘ja, natuurlijk.’⁶⁴

Ik heb gezegd! ■

62 Zie hiervoor AIV/CAVV en Tallinn Manual.

63 O.a. M.N. Schmitt, ‘The Law of Cyber Warfare: Quo Vadis?’ in: *Stanford Law and Policy Review*, vol 25, 2014, 269.

64 Tonke Dragt, *De brief voor de koning*, Den Haag: Leopold 1987, 300.

Een lange, duidelijke en nuttige brief...

Dr. M.F.J. Houben – luitenant-kolonel der mariniers*

Warren Buffett is CEO van Berkshire Hathaway, één van de meest succesvolle bedrijvenconglomeraten ter wereld. Met enige trots, zo vermoed ik, kon Buffett in februari melden dat de winst van Berkshire over het laatste kwartaal van 2015 met 32 procent was gestegen en dat de totale waarde van de Berkshire-bedrijven en het aandelenpakket in derde bedrijven de 110 miljard dollar overschreed. Het opmerkelijke is dat Buffett al meer dan een halve eeuw met Berkshire meer dan gemiddeld winst maakt. Nóg opmerkelijker is dat hij zijn acties en beslissingen al die tijd nauwkeurig heeft gedocumenteerd. Buffett schrijft namelijk jaarlijks een 'lange, duidelijke en nuttige brief' aan de aandeelhouders van Berkshire Hathaway over de prestaties van het fonds in het afgelopen jaar. Die brieven gaan terug tot 1963 en zijn op internet beschikbaar.¹ Na publicatie van de brief volgt de *Annual Berkshire Meeting* in Omaha, Nebraska, die bekendstaat als het *Woodstock for Capitalists*.

Vijftig brieven

Nu het spaargeld niets meer opbrengt en ik zoals vele andere Nederlanders aandelen heb gekocht, heb ik, als onderdeel van wat zelfstudie, de aandeelhoudersbrieven van Warren Buffett gelezen. Nu gaat deze column niet over beleggen, maar wel over het nut van die jaarlijkse lange, duidelijke en nuttige brief aan de aandeelhouders. In de kern is de brief van Buffett een model om verantwoording aan de aandeelhouder af te leggen. Maar het is ook een leermechanisme, want Buffett reflecteert

voortdurend op zijn eigen handelen en wil de markt begrijpen en de business waarin Berkshire aanwezig is.

Opvallend is dat hij deze brief niet alleen gebruikt om de resultaten van het beleggingsvoertuig Berkshire Hathaway mee te delen, maar ook een uitgebreide analyse biedt van getroffen beslissingen. Hij legt zichzelf regelmatig op de pijnbank voor een post mortem analyse van verkeerde beslissingen of beslissingen die verkeerd zijn uitgepakt ('That was a monumentally stupid decision' is één van de kwalificaties die hij gebruikt).

Een belangrijk deel van zijn brief wijdt Buffett aan de analyse waarom bepaalde beslissingen verkeerd waren of verkeerd hebben uitgepakt. Integraal onderdeel is altijd de lering die hij uit het voorval trekt om herhaling te voorkomen of om de kwaliteit van toekomstige beslissingen te verbeteren. Zo vraagt hij zich altijd af, als hij een beslissing nogmaals zou moeten nemen, wat dan anders zou zijn in zijn afweging en welk afwegingskader hij zou kunnen formuleren om tot een juist beredeneerde beslissing te komen. Hij verwijst daarbij ook voortdurend naar eerdere brieven en analyses van gemaakte beslissingen.

Deze manier van werken blijkt ook een nuttig mechanisme om het onvermijdelijke 'gedoe' (dat wil zeggen de gevolgen) na een verkeerde beslissing af te kunnen sluiten. Het stelt Buffett immers in staat de pagina om te slaan en de uitdagingen en kansen van een nieuwe dag onbevangen te beoordelen. Hij is dan ook een onverbeterlijke optimist, die jaarlijks verkondigt dat 'America's best days are yet to come'.

Naast de jaarlijkse update en de analyse van de beslissingen is er ook uitgebreid aandacht voor

* Op deze plaats vindt u afwisselend een bijdrage van Frans Matser, publicist, en dr. M.F.J. Houben, luitenant-kolonel der mariniers.

¹ Zie: <http://www.berkshirehathaway.com/letters/letters.html>.

reflecties op zijn beleggingsfilosofie. Onderwerpen variëren van de voorwaarden waaronder de verzekeringsindustrie het best werkt, of je met cash of aandelen moet betalen als je een bedrijf koopt, enzovoorts. Zo zijn in de loop der jaren een aantal *Ground Rules* ontstaan, die samen de basis vormen van de investeringsfilosofie van Warren Buffett. Ook zijn Buffett en zijn zakenpartner Charlie Munger zich zeer bewust van de beperkingen, de gewoonten en eigenaardigheden van menselijk gedrag en nemen zij die actief mee in hun beschouwing achteraf of afweging bij een beslissing. Duimzuigen (*thumb sucking*) noemt Charlie Munger de grootste fout die een manager of investeerder kan maken; de meeste fouten ontstaan namelijk door geen, te weinig of te laat actie te nemen (omissie) en niet door een verkeerde actie (commissie).

Opvallend kenmerk van de brief en aanpak van Buffett is dat hij alleen terugkijkt, het is een verslag van de achterliggende periode. Vooruitkijken of speculeren op wat zou kunnen komen, zoals toekomstige bedrijfsresultaten of beurskoersen, doet Buffett niet. Ten tweede schrijft hij zijn jaarlijkse brief met als uitgangspunt die informatie te delen die hij zou willen ontvangen als de rollen omgedraaid zouden zijn. Met andere woorden, als hij aandeelhouder geweest was. Ten slotte beschouwt hij de brief ook als een belangrijk middel om kennis en ervaring te delen. Buffett heeft een missie om persoonlijk bij te dragen aan de verspreiding van de verkregen kennis en wijsheid, om zo een generatie beleggers en investeerders op te leiden die het nog beter kunnen doen dan hij.

Een verrassende overeenkomst is die tussen Warren Buffett als CEO en de rol van de Commandant der Strijdkrachten als *allocator* van bedrijfskapitaal. Zowel de CDS als Buffett zijn verantwoordelijk voor de toewijzing van

kapitaal. Met een knipoog naar de krijgsmacht heeft Buffett het over 'the deployment of capital'. Buffett beschouwt het deployment van het bedrijfskapitaal als de taak van de CEO en het succes waarmee hij de allocatie uitvoert is de *yardstick* waaraan zijn eigen performance gemeten kan worden. Het grote verschil is natuurlijk – en hier houdt de overeenkomst ook op – dat Buffett investeert om die investering te laten renderen, terwijl Defensie geld investeert om materieel te verwerven.

Voorbeeld voor Defensie?

Het voorbeeld van Warren Buffett en de ruim vijftig brieven aan investeerders die hij de afgelopen halve eeuw heeft geproduceerd verdient navolging. Mijn suggestie is dat de topcommandanten binnen Defensie jaarlijks zo'n lange, duidelijke en nuttige brief aan het personeel schrijven waarin zij terugkijken op het afgelopen jaar, reflecteren op het gevoerde beleid, de resultaten, de genomen beslissingen (goed en fout) en uitleggen welke fouten waarom zijn gemaakt en welke maatregelen getroffen zijn of worden om herhaling te voorkomen. En natuurlijk dient de brief geschreven te zijn met als uitgangspunt die informatie te delen die de topcommandant ook zou willen ontvangen als de rollen omgedraaid waren.

De ervaring van Buffett maakt duidelijk dat dit geen overbodige of gratis exercitie is (geweest). Integendeel, het is een belangrijk onderdeel van de succesformule van Berkshire, die nu toch al een halve eeuw meer dan gemiddeld rendeert. Een dergelijke *best practice* introduceren bij Defensie heeft ook als voordeel dat het appelleert aan het personeel als aandeelhouders en belanghebbenden, eerder dan als werknemers of ondergeschikten. En dat zal de motivatie en betrokkenheid alleen maar ten goede komen. ■

Schrijftalent gezocht!

In deze Militaire Spectator is plaatsgemaakt voor een gastcolumn. W.M. Oppedijk van Veen schrijft over het begrip gevechtskracht.

De redactie van de Militaire Spectator daagt ook andere lezers uit om een gastcolumn te schrijven. Het thema is vrij, maar moet passen binnen de formules van het tijdschrift. De boodschap moet relevant zijn voor de lezers. Het moet

gaan om een gefundeerde eigen mening, om een logisch opgebouwd betoog en de feiten moeten kloppen en verifieerbaar zijn. Een bijdrage mag maximaal duizend woorden tellen. U kunt uw gastcolumn sturen naar de bureauredactie (zie colofon) of aanbieden via de website. De redactie wacht uw bijdrage met belangstelling af.

De hoofdredacteur

Gevechtskracht, waar hebben we het over?

Prof. dr. W. M. Oppedijk van Veen

Geïnteresseerd in het wel en wee van de Nederlandse strijdkrachten is er niet te ontkomen aan de discussies over het effect van de jarenlange bezuinigingen op ons leger. In de media, in de politiek en ook in de militaire kringen horen, zien en lezen we voortdurend hoe slecht het allemaal gaat: dat er onvoldoende geoefend wordt, dat er een groot gebrek is aan spullen en geschikt materieel, dat er een scheefgroei is in het personeels- en officierenbestand, dat de kosten de pan uit rijzen en dat het personeel door de vele uitzendingen overbelast is geraakt.¹ Vooral na het beruchte ‘pief-paf-poef-incident’ is de indruk ontstaan dat het met de krijgsmacht maar slecht is gesteld.² En dan hebben we het niet over de capaciteiten om bijvoorbeeld hulp te bieden bij dreigende overstromingen of assistentie bij politieoptreden op Schiphol of iets dergelijks, maar over het vermogen om het gevecht, de strijd aan te gaan. Dit vermogen, gevechtskracht, omvat het totaal aan destructieve, constructieve en informatie-middelen en vaardigheden dat door een militaire

(gevechts)eenheid op een bepaald moment tegen een vijand kan worden ingezet. Het vormt zowel het bestaansrecht als de primaire kerntaak van een krijgsmacht. Meer specifiek komt de beschikbaarheid van gevechtskracht tot uitdrukking in de kwantiteit en de kwaliteit van de inzetbare militairen, de organisatie van de eenheden, het materieel en de wapensystemen waar ze over beschikken en de opleiding en training die ze hebben genoten.³

In een poging te achterhalen wat het begrip gevechtskracht nu precies inhoudt, blijkt dat het weliswaar in allerlei belangwekkende Defensie-documenten wordt gehanteerd in de betekenis zoals hiervoor genoemd, maar dat nergens een operationele definitie van het begrip gevechtskracht te vinden is. Er bestaat klaarblijkelijk niet zoiets waarmee op een objectieve en betrouwbare manier de aspecten menskracht, organisatie, materieel en geoefendheid van een gevechts-eenheid kunnen worden vastgesteld en in een adequate geïntegreerde maat van gevechtskracht uitgedrukt. Ondanks allerlei serieuze praktische en methodische problemen die zich bij het meten en modelleren van een begrip als gevechtskracht zullen voordoen, komt het nogal vreemd over dat er geen operationele maatstaf is. Je zou denken: wat geldt is voor economen, is gevechtskracht voor de krijgsmacht. Alsof psychologen zich geweldig druk maken over het intelligentiebegrip zonder het te willen meten.

¹ Voor het bijspijkeren van mijn kennis over de Nederlandse strijdkrachten ben ik de volgende personen veel dank verschuldigd: luitenant-generaal b.d. J.A. van Diepenbrugge, kolonel J.G.H. Overmaat, kolonel G.G. Verhaaf en mevrouw W. Hachchi, voormalig defensiewoordvoerder van D66 in de Tweede Kamer.

² ‘Kogels leger raken op’, *RTL Nieuws*, 1 augustus 2015.

³ De definities van het begrip gevechtskracht en aanverwante begrippen als militair vermogen, vuurkracht en slagkracht zijn te vinden in de verschillende doctrinedocumenten van Defensie en op www.boekje-pienter.nl.

Gevechtskracht blijkt vooral een verhalend concept (*narrative construct*) te zijn: goed om de zaken verbaal toegankelijk te maken, nuttig in het spraakgebruik, maar zonder dat duidelijk is waar het begrip precies, objectief en meetbaar voor staat. Deze situatie heeft iets onbegrijpelijks, omdat men mag aannemen dat iedere een beetje ervaren commandant kan aangeven hoe het met de gevechtskracht van zijn eenheid staat, en dat zal in principe voor de hele *line of command* gelden. Waarom is het dan zo moeilijk om iets te meten en te modelleren wat iedere commandant herkent? Waar zit het probleem, de weerstand?

Het lijkt erop alsof gevechtskracht als begrip in zijn militair-wetenschappelijke ontwikkeling in een voorwetenschappelijke fase is blijven steken. Pas na kwantificering is verdere ontplooiing van het gevechtskrachtbegrip in de krijgswetenschappen te verwachten, vooral als dat wat gemeten en in modellen wordt uitgedrukt een bijstelling van de gevechtskracht in de praktijk mogelijk maakt. Maar ook in het onderzoeksprogramma van de Nederlandse Defensie Academie is niets te vinden over wetenschappelijk onderzoek naar gevechtskracht als het centrale kenobject van de krijgsmacht. Het blijft opmerkelijk dat er ook nergens enige blijk van wordt gegeven dat zoiets als een gemis wordt ervaren.

Naast de kennelijk geringe belangstelling voor het operationeel definiëren van het begrip gevechtskracht in de militaire praktijk en wetenschap komt de term gevechtskracht zelfs helemaal niet voor in het belangrijkste jaarlijkse militair-politieke document, de defensiebegroting 2016. En in de *Nederlandse Defensie Doctrine 2013* (127 pagina's) komt de term slechts éénmaal voor en dat in de betekenis van gevechtskracht waarover eenheden dienen te beschikken om een tegenstander te verslaan of te vernietigen.⁴ Kennelijk wordt niet alleen in de *New Military History* de belangstelling voor en de betekenis van het gevecht (*battle*) al sinds jaren geminimaliseerd,⁵ maar ook in het tegenwoordige defensiebeleid. Naar de redenen hiervoor blijft het gissen. Zou het kunnen zijn dat de problemen die zijn ontstaan door de bezuinigingen op de gevechtskracht worden onderschat of on-

dergewaardeerd door de 'burgerzware' Haagse staven omdat zij de effecten van de bezuinigingen op het operationeel militair handelen niet dagelijks ervaren? Of kan het zijn dat men in de politiek er liever niet expliciet aan herinnerd wil worden dat de gevechtskracht van de Nederlandse strijdkrachten al jaren lang achteruit gaat? Of ligt de prioriteit toch niet bij gevechtskracht, ondanks de recente en met veel tromgeroffel aangekondigde, maar bescheiden, extra bestedingen aan munitie en gevechtsondersteuning?⁶ Het is tenslotte veel gemakkelijker om in de veel geroemde 3-D benadering te bezuinigen op de kapitaalintensieve D van *Defence* dan op de veel minder kapitaalintensieve D's *Diplomacy* en *Development*, met als gevolg dat prioritering van zoiets als gevechtskracht niet opportuun is.

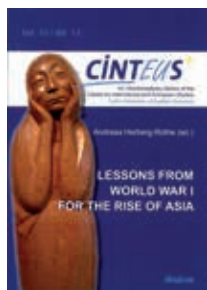
In het algemeen kunnen we uitgaan van 'meten is weten'. In het geval van gevechtskracht lijkt het er eerder op dat niet-meten gelijk is aan niet-weten of niet-willen-weten. Vaststaat dat er zonder meten geen duidelijke effecten van de begrotingsmaatregelen op de gevechtskracht zijn vast te stellen, niet anders dan algemene noties dat het afschaffen van tanks, het bijna halveren van het aantal gevechtsvliegtuigen en het afstoten van een of meer mijnenvegers of fregatten de gevechtskracht aantast. Hoeveel gevechtskracht wordt ingeleverd en hoeveel overblijft is en blijft, zonder een objectief en betrouwbaar meetinstrumentarium, giswerk. De defensiebeleidsmakers kunnen daar blijkbaar mee leven. Voor een professionele organisatie als Defensie – volgens sommigen is Nederland zelfs een mini-superstaat⁷ – waarin aan grote groepen medewerkers wordt gevraagd hun leven voor Nederland, voor vrede en veiligheid in de waagschaal te stellen, lijkt me dat onacceptabel. Er is dus nog werk te doen. ■

⁴ In de totaal 800 pagina's tellende doctrienedocumenten van Defensie (NDD, *Landoperaties*, *Air & Space Operaties* en *Maritieme Operaties*) komen de begrippen gevechtskracht, militair vermogen, slagkracht, vuurkracht en hun Engelstalige equivalenten 431 keer voor. In de doctrine *Maritieme Operaties* hanteert men vooral de term slagkracht.

⁵ Michael Paret, 'The New Military History', in: *Parameters*, XXXI (Fall, 1991) 10-18.

⁶ 220 miljoen euro extra voor de verbetering van de basisgereedheid van de krijgsmacht in 2016, maar ook 200 miljoen minder (uitgestelde) investeringen.

⁷ 'Zonder luchtmacht geen soevereiniteit', interview met luitenant-generaal b.d. J. Eikelenboom en T. de Bol in: *NRC Handelsblad*, 28 december 2015.

Lessons from World War I for the Rise of Asia

Door Andreas Herberg-Rothe (red.)
Stuttgart (ibidem Verlag) 2015
181 blz.
ISBN 9783838207919
€ 47,99

Met enige regelmaat verschijnen er zowel in de (internationale) media als in wetenschappelijke studies alarmerende berichten over de toenemende militaire macht van China en de mogelijkheid van een grote oorlog tussen dat land en – meestal – de Verenigde Staten. Patrouilleren Amerikaanse marineschepen bij de omstreden kunstmatige Spratly-eilanden in de Zuid-Chinese Zee en reageren de Chinezen daar diplomatiek scherp op, dan is volgens de commentaren de Derde Wereldoorlog al zo goed als uitgebroken. Hoe plausibel is die bewering? Is de kans op een groot conflict tussen China en de Verenigde Staten of, meer algemeen, het Westen, reëel? Wat voor gevolgen kunnen een verder opgevoerde wapenwedloop, alliantiesystemen en de strijd om de steeds kleiner wordende voorraad grondstoffen hebben? Wat voor belangen zouden de verschillende partijen hebben bij zo'n conflict? En wat kunnen we leren uit de lessen van de Eerste Wereldoorlog voor de opkomst van Azië?

Vergelijking

Die laatste vraag staat centraal in het door Andreas Herberg-Rothe geredigeerde *Lessons from World War I for the Rise of Asia*. In korte

bijdragen wordt dit vraagstuk door een aantal auteurs geanalyseerd. Een vergelijking maken tussen de huidige ontwikkelingen en de opkomst van China en de gebeurtenissen ruim honderd jaar geleden is natuurlijk aantrekkelijk. Ook in de jaren vóór 1914 was er een enorme wapenwedloop, een sterk in opkomst zijnde natie (het keizerlijke Duitsland), landen in relatief verval (Groot-Brittannië en Frankrijk) en een ingewikkeld alliantiesysteem. Het is in zekere zin onvermijdelijk dat een boek zoals de hier besproken bundel leidt aan een hoge mate van *what if?* Voorspellingen doen op basis van het verleden is weinig zinvol, al bestaan er zeker parallellen met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Terecht wijst Herberg-Rothe er op dat het, puur rationeel gezien, onwaarschijnlijk zou zijn dat een conflict aanstaande is. Staten handelen echter lang niet altijd rationeel. Integendeel. Ook eergevoel of het zoeken van internationale erkenning kunnen redenen zijn voor het voeren van oorlog; de Eerste Wereldoorlog is er ten dele een klassiek voorbeeld van. Herberg-Rothe stelt daarbij dat 'No one wanted World War I to happen. Or, at least, no one wanted the kind of war that actually took place'

(blz. 9). Dat is ongetwijfeld waar, maar hoe verklaart hij dan het grote enthousiasme bij het uitbreken van de oorlog in 1914, terwijl meerdere mensen gewezen hadden op het vernietigende karakter van een oorlog tussen de grootmachten? Zo valt er wel meer aan te merken op de analyse van (het uitbreken van) de Eerste Wereldoorlog. Christopher Coker gebruikt in zijn bijdrage bijvoorbeeld nauwelijks recente literatuur over de *Mutterkatakastrofe*, terwijl nu juist daarover de laatste jaren en zeker ook in 2014 een enorme hoeveelheid nieuwe boeken en artikelen zijn gepubliceerd, zoals *Sleepwalkers* van Christopher Clark en *Catastrofe* van Max Hastings.

Strategische positie

Harald Müller en Carsten Rauch staan uitgebreid stil bij hoe een conflict zou kunnen worden voorkomen. Net als veel andere auteurs in deze bundel stellen zij een soort Concert van Europa voor, maar dan in een Euraziatische context. Dat is een stimulerende gedachte en een dergelijke oplossing zou aanbeveling verdienen, maar hoe zou dit dan precies vorm moeten krijgen? De constatering van meerdere auteurs in deze bundel dat de economische groei in niet-westerse landen als Brazilië, India en China veel hoger ligt dan in westerse landen is terecht, maar zij vermelden niet dat deze landen zich in een heel andere fase van hun economische ontwikkeling bevinden en dat een vergelijking daarmee dus niet zo heel veel zegt. De stelling dat 'Neither nuclear deterrence, nor democracy, nor the obsolescence of major war can

guarantee peace and stability' (blz. 67) is juist, maar voegt weinig toe aan de analyse van het in dit boek behandelde onderwerp. Dat China zijn strategische positie in Oost-Azië veilig wil stellen en zijn macht ook buiten de geopolitieke Aziatische constellatie wil laten gelden, lijkt voor de hand te liggen en is ook begrijpelijk. De alarmistische toon die daar in het Westen over wordt aangeslagen heeft wel iets paradoxaals: Westerse landen hebben – de Verenigde Staten voorop – dat zelf ook altijd gedaan. China besteedt inderdaad steeds meer aan zijn defensie, maar het zal volgens experts zeker nog twintig

jaar duren voordat het eventueel pariteit met de Verenigde Staten bereikt; dan nog is het de vraag wat de Chinezen precies gaan doen met deze militaire macht. Bovendien, zo schrijven Artyom Lukin en Andrey Gubin in hun bijdrage, is China nog steeds veel afhankelijker van Amerika, de EU en Japan dan andersom. Zij stellen dan ook: 'China does not want war – primarily because Beijing knows that the odds are not on its side' (blz. 147). Lukin en Gubin benaderen het onderwerp van *Lessons from World War I for the Rise of Asia* nuchter, zeker in vergelijking met een aantal andere bijdragen in deze bundel, al

menen ook zij dat de overeenkomsten met het Europa van vóór de Eerste Wereldoorlog opvallend zijn.

Al met al is dit een interessante bundel en vooral het idee van een soort internationaal Concert van Europa is interessant. Tegelijkertijd is de toon erg alarmistisch, worden veel aannames niet hard gemaakt en is de analyse van de oorzaken van WO I erg mager. Op basis van het verleden proberen de toekomst te voorspellen is een zinloze en onhaalbare exercitie. ■

Dr. M. Lak, Universiteit Leiden/
De Haagse Hogeschool

Tomorrow's Air Force

Tracing the Past, Shaping the Future

Door Jeffrey J. Smith

Bloomington en Indianapolis (Indiana University Press) 2014

272 blz.

ISBN 9780252010780

€ 32,-

Een Franse defensie-attaché in Den Haag zei mij ooit dat hij de KLu als een Amerikaanse *wing* beschouwde. Hoe aanvechtbaar deze uitspraak ook mag zijn, als het om de toekomst van de Amerikaanse luchtmacht gaat, moeten we in de Koninklijke Luchtmacht opletten. Jeffrey J. Smith was als vlieger-instructeur in diverse functies werkzaam en vloog tankers boven Irak en Afghanistan. Hij behaalde een master in de wiskunde en promoveerde in de politieke wetenschappen. Zijn expertise om het boek

Tomorrow's Air Force te schrijven stamt onder meer uit enkele functies waarin hij zich richtte op de strategische toekomst van de luchtmacht.

In *Tomorrow's Air Force* benadert Smith vanuit historisch perspectief de vraag hoe en waarom fundamentele veranderingen in de Amerikaanse luchtmacht (inclusief voorgangers) plaatsvonden. De eerste grote verandering was de overgang van luchtsteun aan landmachteenheden in de Eerste Wereldoorlog naar het strategisch bombardement in de

Tweede Wereldoorlog (omslagpunt 1927). Het strategisch bombardement werd toen niet alleen als effectief, maar ook als emancipatoir gunstig gezien. De tweede grote verandering was van het nucleaire bombardement in de Koude Oorlog naar het primaat van de jachtvliegerij (omslagpunt 1970), als gevolg van de oorlogen in Korea en Vietnam. Deze transformaties hanteert Smith als een blauwdruk voor zijn analyse om de toekomstkansen voor een nieuwe wending in de organisatie te duiden.

Organisatie en context

Het probleem dat Smith schetst is de toenemende kloof tussen de capaciteiten van de huidige organisatie, waarin de jachtvliegerij centraal staat, en de veranderende context van de huidige oorlogvoering. Jachtvliegtuigen zijn zeer geschikt voor het scheppen van luchtoverwicht, het uitschakelen van kritieke delen van de vijandelijke infrastructuur met behulp van

precisiemunitie en het aanvallen van vijandelijke gevechtsformaties in het veld. Maar het aantal gevallen waarin deze kwaliteiten een conflict kunnen beslechten neemt af. Tegenstanders gebruiken asymmetrische methoden en mijden het open veld om jachtvliegtuigen te ontlopen. Waren jachtvliegtuigen ‘beslissend’ in de conflicten na de val van de Berlijnse Muur, in Somalië (1994) kon Amerikaanse airpower het verschil niet maken. De ‘gouden formule’ voor het winnen van oorlogen, zoals die na de Golfoorlog (1991) leek te zijn ontwikkeld, kreeg evenwel een nieuwe kans tijdens Operatie Allied Force (Kosovo-crisis, 1999). In de eerste vier weken leverde de inzet van het luchtwapen weinig op, maar de zes daaropvolgende weken leidden de capitulatie van president Milosevic in. Tijdens de crisis waren generaal Wesley Clark, de *Joint Force Commander*, en luitenant-generaal Mike Short, de *Allied Force’s Air Component Commander*, het vaak oneens.¹ Short beklagde zich achteraf dat hij in de eerste periode geen strategische doelen, zoals de ministeries in Belgrado, had mogen aanvallen. Clark bezat evenwel in de eerste periode niet de luxe dat hij de politieke werkelijkheid in de VN en in de fragiele coalitie kon negeren. Short had dus te weinig notie van het politieke doel, dat oorlog de manier was om dat doel te bereiken en dat de middelen nooit los van hun doeleinden kunnen worden beschouwd (zie ook Von Clausewitz, boek I). Hebben jachtvliegtuigen dan een slechte politieke antenne? Het lijkt er

eerder op dat luchtmachtgeneraals moeite hadden met het oplijnen van hun plannen met de complexe coalitiepolitiek.

Daar gaat een verhaal aan vooraf. Onder generaal Merrill McPeak, bevelhebber (*chief of the air staff*) van 1990 tot 1994, nam de dominantie van de jachtvliegtuigen absolute vormen aan. Zo voerde McPeak de *composite wing* in, waarin jachtvliegtuigen, bommenwerpers, transport- en tankvliegtuigen in één eenheid werden ondergebracht, met steeds een jachtvlieger als commandant. Waar vroeger altijd een kolonel een operationele wing had gecommandeerd, trad nu een *one-star* aan, vanzelfsprekend een jachtvlieger. Op de hogere niveaus gold dit beleid evenzeer. In 1992 waren alle negen *four-stars* jachtvliegtuigen, ook bijvoorbeeld de commandant van *Material Command*. McPeaks beleid leidde tot sterke gevoelens van ongenoegen bij de overige officieren en zijn opvolgers moesten wel de uitwassen van zijn beslissingen herstellen.

Nieuw omslagpunt

Smith dringt na de lange periode van 1970 tot 2010, waarin de jachtvliegtuigen in de organisatie centraal stonden, aan op een transformatie naar een nieuw omslagpunt. Dat punt ligt overigens al in zicht. Tekenend voor een nieuwe optiek is dat in 2010 van de negen *four-stars* er maar drie jachtvlieger waren. De bevelhebber was toen een *special operations* vlieger. Eén *four-star* was zelfs geen vlieger, namelijk de commandant van het *Space Command*. De onderliggende argumentatie van de auteur is dat officieren met een breed intellectueel en strategisch

inzicht voortaan sleutelposities moeten innemen. Dat kunnen uiteraard jachtvliegtuigen zijn, maar hun expertise is niet doorslaggevend voor het kunnen inzetten van het luchtwapen in irreguliere conflicten, zeker wanneer de genoemde kwaliteiten van jachtvliegtuigen minder relevant zijn. Smith volgend kwam bij mij de associatie op met het bekende citaat van Maslow: ‘If you only have a hammer, you tend to see every problem as a nail’.

Welke middelen in de derde dimensie lenen zich voor een effectief gebruik in de strijd tegen irreguliere tegenstanders? Smith noemt hier ISR (*intelligence, surveillance and reconnaissance*), satellieten met sensoren, cyber, logistiek, tactisch transport en special operations. Onbemande vliegtuigen zijn in deze tijd niet perse beter of minder geschikt dan bemande. De opsomming laat overigens onverlet dat het jachtvliegtuig een cruciale component blijft in de missie van de USAF, maar dan moet wel het strategische spectrum van inzet in de breedte worden opgerekt. Pas dan kan de luchtmacht-leiding uit het palet aan middelen een op synergie gebaseerde keuze aan de verantwoordelijke politici voorleggen. Mede op grond daarvan volgt een politieke beslissing over de strategie tegen een tegenstander, regulier of irregulier.

Lessen voor de KLu

Wat kunnen we in de KLu van dit pleidooi leren? De voorgangers van de Nederlandse luchtmacht, de wapens van de Militaire Luchtvaart van KL en KNIL – en sinds enkele jaren ook de Marineluchtvaartdienst – hebben hun eigen karakteristieke geschiedenis die

¹ In zijn boek *Waging Modern War* (New York, Public Affairs, 2001) is Clark tamelijk mild over Short.

zich lastig laat vergelijken met die van de USAF. Wel was vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw de jachtvliegerij dominant en kocht Nederland vanaf de jaren zestig nog uitsluitend Amerikaanse vliegtuigen. Jachtvliegers hebben de luchtmacht evenwel nooit 'absoluut' gedomineerd: van de zeventien bevelhebbers van de KLu (inclusief hun rechtsopvolgers) vanaf 1953 hadden elf een achtergrond als jachtvlieger. In de toekomstplannen staat weliswaar de invoering van de F-35 centraal, maar enige bescheidenheid zal de jachtvliegers nog jarenlang sieren, althans zolang de serieuze kwaliteiten van dit wapensysteem in onvoldoende aantallen tot gelding kunnen worden gebracht. Het is dan ook een goede ontwikkeling dat de luchtmacht andere troeven, zoals helikopters en

transportvliegtuigen, kan uitspelen en dat de weg openligt naar de inzet van UAV's. Ook in de KLu is ISR (of liever C4ISR), mogelijk zelfs vanuit de ruimte, een kerncapaciteit. Hoogstens schort het aan ambities om de eigen toekomstvisie binnen en buiten de krijgsmacht uit te dragen.

Tomorrow's Air Force is naar mijn mening ook voor Nederlandse luchtmacht officieren de moeite van het lezen waard. Deze lof laat mijn kritiek op het boek onverlet. Zo heeft de schrijver de helft van het boek nodig om de eerste twee perioden (luchtsteun en bommenwerpers) te beschrijven, hoewel de boekenkasten over die periode uitpuilen. Bij de derde periode (jachtvliegerij) besteedt hij geen aandacht aan de ontwikkelingen bij de andere krijgsmachtdelen en

evenmin aan relevante bondgenoten. De woorden *joint* en *combined* heb ik niet aangetroffen. Een minpunt is ook de gebrekkige kwaliteit van het register: de naam Short zoekt men tevergeefs. Ook in de verantwoording van citaten, bijvoorbeeld bij Von Clausewitz, is Smith slordig. Toch staan deze manco's de boodschap niet in de weg dat het USAF-leiderschap zich moet aanpassen aan eisen in en vanuit de derde dimensie die toekomstige conflicten stellen. Daarin zal steeds meer nadruk op technologie liggen, zullen de operaties meer verspreid plaatsvinden en zal de focus verschuiven van het luchtgevecht naar ondersteuning en facilitering vanuit de lucht. ■

Drs. A.C. Tjepkema, kolonel-vlieger
b.d. KLu

MILITAIRE SPECTATOR

Schrijft u een gastcolumn in de Militaire Spectator?

De redactie van de *Militaire Spectator* daagt de lezers uit een gastcolumn te schrijven.

Het thema is vrij, maar moet passen binnen de formule van het tijdschrift. De boodschap moet relevant zijn voor de lezers. Het moet gaan om een gefundeerde eigen mening, om een logisch opgebouwd betoog en de feiten moeten kloppen en verifieerbaar zijn.

Uw bijdrage mag maximaal duizend woorden tellen. U kunt uw bijdrage sturen naar de bureauredactie (zie colofon) of aanbieden via de website. De redactie wacht reacties met belangstelling af.

De hoofdredacteur

Het Tranendal

Linda Polman

Israël maakte van de borstweringen bovenop de berg Bental in de Golanhoogten een educatieve openlucht tentoonstelling. In de vallei, meer dan 1000 meter in de diepte, voltrok zich tussen Israël en Syrië in de Jom Kippoeroorlog een verschrikkelijke veldslag met 1660 tanks. Syrië's toenmalige leider, Hafiz Assad, de vader van Bashir, stuurde 1500 tanks, Israël 160. Israël won. Dat was in 1973. De naam van de vallei vertaalt als 'Tranendal'. Nog steeds staat langs de winderige weg erdoorheen een – inmiddels gezandstraald – verkeersbord: 'Pas op: Overstekende Tanks'.

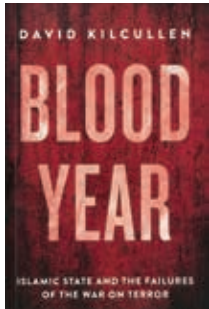
Op de berg Bental herinneren uit staalplaat gesneden silhouetten aan Jom Kippoer. Figuren die Israëlische soldaten voorstellen steken omhoog uit de destijds gegraven verdedigingsgleuven of gluren vanachter stapels zandzakken naar Syrië, geweren in de aanslag. Op sommige dagen komen bussen vol schoolkinderen en militairen in opleiding naar Bental om het strategische belang van de plek uitgelegd te krijgen en te griezelen over hoe dichtbij de Syrische vijand eigenlijk is: vier kilometer slechts, aan de overkant van het Tranendal. Uit een van de loopgraven op Bental piepen twee etalagepoppen met blauwe baretten op het hoofd omhoog. Naast ze wappert een VN-vlaggetje. Terecht maakt de VN onderdeel uit van de geschiedkundige tentoonstelling, vind ik. De bufferzone tussen Syrië en Israël wordt tenslotte al sinds 1974 bewaakt door UNDOF, de United Nations Disengagement Observer Force. Pas als een van de twee figuren beweegt om aan zijn neus te krabbelen, realiseer ik me dat ik naar échte, originele UNDOF'ers kijk, in functie, roerloos en geconcentreerd de bufferzone observerend tussen slenterende toeristen met selfiesticks en energiedrankjes.

De ene blauwhelm komt uit Australië, de andere is een Canadees. En nee, ze vervelen zich niet. Niet meer, tenminste. In z'n 42-jarige aanwezigheid heeft UNDOF 40 jaar lang niet veel te doen gehad. Tot een jaar of twee geleden de burgeroorlog in Syrië deze kant opkwam. In 2011 begonnen als een goeddeels ongewapende opstand

tegen Bashar al-Assad, liep het conflict uit op een totale burgeroorlog met een kwart miljoen doden en meer dan vier miljoen vluchtelingen. Een van de vele fronten verplaatste zich eind 2014 richting Tranendal. Al-Nusra opende de aanval op Syrische regeringstroepen in Quneitra, een stadje zo dichtbij dat we het kunnen zien liggen. UNDOF trok zich onmiddellijk terug van de Syrische kant van de bufferzone en verkaste naar Israëlische zijde. Collega-blauwhelmen uit Oostenrijk en Japan werden zelfs helemaal weggeroepen, terug naar huis. Aan de Syrische kant zitten nu alleen nog wat Nepalezen. VN-legers worden wel vergeleken met parapluutjes die inkappen zodra het begint te regenen. Wat heb je eraan?

De Australiër en de Canadees houden vanuit hun uitgraving de oorlog aan de overkant in de gaten door net zo'n verrekijker op pootjes als er een paar meter verderop voor toeristen staat, alleen moet daarin eerst een muntje voordat je iets kunt zien. Als ik de twee blauwhelmen vraag wat ze zoal waarnemen, is het antwoord dan ook: 'Hetzelfde als iedereen hier.' Maar wat ze echt zien, lees je in UNDOF-rapporten. Vaak Israëlische vrachtwagens bijvoorbeeld, die door het Tranendal naar de Syrische overkant rijden en daar dozen uitladen. Humanitaire hulpgoederen, beweert Israël. En Israëlische ambulances die gewonde Syrische strijders ophalen, 'gematigde en niet zo gematigde'. Het mag allemaal niet, maar ze doen het toch. De laatste tijd zien ze vaker rookpluimen, zeggen deze twee blauwhelmen. Recent vormde zich daar beneden een alliantie van ten minste twaalf oppositiegroepen in een offensief op Quneitra. De alliantie wil met de verovering van het stadje een aanvoerroute naar belegerde posities bij Damascus creëren. Damascus ligt hier 60 kilometer vandaan. De wind is koud vandaag op de berg Bental. Gelukkig is er achter de gleuf van de VN'ers een snackbar, waar toeristen én blauwhelmen op temperatuur kunnen komen met koek en zopie en waar ze naar de wc kunnen. 'Coffee Annan', heet het etablissement. ■

SIGNALERINGEN

Blood Year

Islamic State and the Failures of the War on Terror

Door David Kilcullen
Londen (Hurst) 2016
288 blz.

ISBN 9781849045551
€ 13,-

In *Blood Year* beschrijft David Kilcullen wat hij noemt de ineenstorting van de westerse contraterrorisme strategie. Als militair en strateeg op de afdeling contraterrorisme van het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken was hij destijds zelf medeverantwoordelijk voor het uitdenken van die strategie. Kilcullen, expert op het gebied van counterinsurgency en bekend van het boek *The Accidental Guerilla*, constateert onder meer dat de analyse van de situatie in Irak, en dan vooral het onderzoek naar rivaliserende groepen, niet diepgaand genoeg geweest is. De Amerikaanse scenario's hielden geen rekening met radicale destabilisering en de opkomst van een groep als Islamitische Staat.

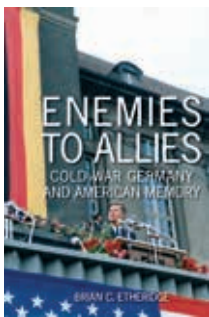

Roots of Russia's War in Ukraine

Door Elizabeth A. Wood, William E. Pomeranz, E. Wayne Mery en Maxim Trudolyubov
New York (Columbia University Press) 2015
144 blz.

ISBN 9780231704533
€ 23,-

Wat bewoog de Russische president Vladimir Poetin er in 2014 toe om militairen naar de Krim te sturen en hoe kwam uiteindelijk het referendum tot stand waarin de meerderheid van de inwoners van het gebied voor aansluiting bij Rusland koos? Om die vragen te beantwoorden onderzoeken de auteurs van *Roots of Russia's War in Ukraine*, onder leiding van hoogleraar Russische en Sovjetgeschiedenis Elizabeth Wood, de motieven van het Kremlin aan de hand van sociale, historische en politieke factoren. In het boek komen de hybride instrumenten waarvan Moskou zich bedient aan de orde, alsmede het belang dat Rusland blijkbaar heeft bij de spanningen in Oekraïne.

Enemies to Allies

Cold War Germany and American Memory

Door Brian C. Etheridge
Lexington (University Press of Kentucky) 2016
366 blz.

ISBN 9780183166407
€ 40,-

Onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog wisselden de allianties in Europa. Na de overwinning op de nazi's kozen de Verenigde Staten voor het steunen van (West-)Duitsland om een vuist te kunnen maken tegen de Sovjet-Unie. Later kreeg het bondgenootschap met de oprichting van de NAVO nog een hechtere vorm. In *Enemies to Allies* onderzoekt hoogleraar geschiedenis Brian Etheridge hoe de voormalige vijanden gingen samenwerken en welke weerstanden die in Amerika leefden daarvoor uit de weg geruimd moesten worden. Etheridge analyseert de *narratives* die elites toepasten om de publieke opinie te beïnvloeden en uiteindelijk hun doelstellingen in de buitenlandse politieke te realiseren.

From the First World War to the Arab Spring

What's Really Going On in the Middle East?

Door M.E. McMillan
Houndmills (Palgrave Macmillan) 2016
280 blz.

ISBN 9781137522047
€ 32,-

Het web van de huidige conflicten in het Midden-Oosten is alleen te ontwarren door terug te gaan in de geschiedenis, de cultuur en politiek te onderzoeken en de belangen van diverse groepen op te lijnen. Vanuit die insteek geeft de journaliste M.E. McMillan een overzicht van oorlogen, proxy-oorlogen, revoluties en contrarevoluties in het gebied sinds de Eerste Wereldoorlog. McMillan legt de dynastieën in het Midden-Oosten onder de loep en stelt de vraag waarom westerse landen aandringen op democratisering in de regio, terwijl zij tegelijkertijd onvrije regimes blijven steunen. De auteur bespreekt ook de Arabische Lente en kijkt waar die beweging nu eigenlijk toe geleid heeft.

Masteropleiding Military Strategic Studies aan de NLDA

De Faculteit Militaire Wetenschappen verzorgt de master *Military Strategic Studies*, een erkende en geaccrediteerde Engelstalige wetenschappelijke opleiding. Belangstellenden kunnen nu al reageren voor de master die start in 2016.

De brede master bestudeert de rol van krijgsmachten in de context van hedendaagse veiligheidspolitieke vraagstukken en bestaat uit vier verplichte *courses*. Daarnaast dient men een keuze te maken uit één van de drie afstudeerrichtingen (*tracks*), namelijk War Studies, Intelligence & Security of Military Management & Logistics. De tracks worden gecompleteerd met een *elective*. Het volgen van één of meer losse *courses* (elk 5 EC) is ook mogelijk.

Inhoud

De master geeft inzicht in de functie van krijgsmachten in diverse soorten contemporaine conflicten en operaties, zoals Iraqi Freedom, Allied Force (Kosovo) en Afghanistan. Ook etnische conflicten en burgeroorlogen, zoals op de Balkan, komen aan bod. De student verdiept zich in politieke, maatschappelijke en wetenschappelijke analyses, debatten en theorievorming en de juridische en ethische vraagstukken rond legitimering van militair optreden. Verder besteedt de studie aandacht aan de interne managementdynamiek van defensieorganisaties en de positie van krijgsmachten in moderne westerse maatschappijen.

Doelgroep

De tweejarige modulaire master heeft een omvang van 60 EC en is in eerste instantie bedoeld voor militairen en burgers met een bacheloropleiding (of lang model KMA en KIM) en – voor militairen – circa vijf jaar werkervaring in een militaire context. Daarnaast kunnen ook andere geïnteresseerden met minimaal een (relevante) bacheloropleiding zich aanmelden.

Meer informatie

De website van de NLDA geeft meer informatie over de inhoud, opzet en toelatingseisen van deze master. De inschrijving voor de master MSS Class 2016 loopt van 1 februari tot en met 30 april. Belangstellenden kunnen nu al mailen naar: master.mss@mindef.nl.

